

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

ТУРУК Софія Миколаївна

**Фіскальне стимулювання інвестиційно-інноваційної
діяльності /**
Fiscal Stimulus for Investment and Innovation Activities

спеціальність: 072 - Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
освітньо-професійна програма – Фіскальне адміністрування

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФФАм-21
С. М. Турук

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, В. І. Дмитрів

Кваліфікаційну роботу допущено до захисту:

" ___ " _____ 2025 р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ДЕРЖАВНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....	7
1.1. Теоретичні засади податкового потенціалу та його еволюція в економічній науці	7
1.2. Методологічні підходи та детермінанти формування податкового потенціалу місцевих бюджетів.....	21
РОЗДІЛ 2 МОНІТОРИНГ ФАКТОРІВ І АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	27
2.1. Аналіз динаміки та структури доходів місцевих бюджетів України у 2019–2024 роках.....	27
2.2. Європейські пріоритети формування податкового потенціалу місцевих бюджетів та перспективи для України.....	38
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	45
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. У період дії воєнного стану податкові надходження стають однією з основ, на яких тримається фінансова стійкість місцевих бюджетів. Саме завдяки цим коштам громади можуть виконувати свої щоденні обов'язки та підтримувати життєво важливі послуги для населення. Податковий потенціал місцевих бюджетів відкриває можливість залучати додаткові ресурси, без яких повноцінна робота територіальних громад та їхній сталий розвиток були б неможливими.

Сьогодні, коли багато регіонів України зазнали серйозних втрат від військової агресії, особливо важливо напрацьовувати дієві кроки для подолання фінансових криз, зміцнення соціально-економічної ситуації та формування підґрунтя для повоєнного відновлення. Щоб це стало реальністю, необхідно, щоб фіскальні можливості державного й місцевих бюджетів були збалансованими. Досягти такого балансу допомагає грамотне використання інструментів податкового регулювання, які здатні стимулювати економічний розвиток та підтримувати громади в умовах надзвичайних викликів.

Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією, створює для місцевих бюджетів нові ризики й серйозні загрози, підриваючи їхню фінансову стабільність і впливаючи на конкурентоспроможність територіальних громад. У цих умовах саме здатність органів місцевого самоврядування оперативно та злагоджено реагувати на воєнні виклики визначає їхню можливість швидко відновлювати податковий потенціал, підтримувати економічну активність та втілювати важливі соціально-економічні ініціативи.

Під час війни місцеві влади змушені ухвалювати непрості рішення: забезпечувати фінансову самостійність, зберігати доступ громадян до базових послуг, відновлювати й захищати енергетичну та іншу критичну інфраструктуру, реалізовувати інвестиційні й інноваційні проєкти — попри обмежені ресурсні можливості та нестабільність рішень міжнародних фінансових інституцій.

Стабільна робота місцевих бюджетів стає ключовою умовою ефективного адміністрування податків і зборів, а також формування стійкого податкового потенціалу громад. Водночас цифровізація фіскального простору задає нові вимоги й виклики, що робить необхідним активний науковий пошук та розробку практичних пропозицій і рекомендацій для підвищення ефективності місцевих фінансів у сучасних умовах.

Мета роботи полягає в тому, щоб глибше розкрити наукові та практичні основи формування й зміцнення податкового потенціалу місцевих бюджетів України. Це необхідно для підтримки соціально-економічного розвитку держави та територіальних громад, особливо в умовах, коли вони вимушені протистояти ризикам і викликам воєнного часу.

Реалізація мети дослідження передбачала визначення й вирішення таких **завдань**:

- розкрити науково-теоретичні домінанти податкового потенціалу місцевих бюджетів;
- здійснити моніторинг факторів і аналіз показників податкового потенціалу місцевих бюджетів в контексті забезпечення ефективного соціально- економічного розвитку територіальних громад;
- сформувати шляхи модернізації податкового потенціалу місцевих бюджетів в умовах протидії ризикам воєнного часу.

Об'єктом дослідження є податковий потенціал місцевих бюджетів України.

Предметом дослідження є науково-теоретичні, методичні та практичні засади формування фіскальних ресурсів держави та територіальних громад в умовах викликів воєнного стану.

Теоретичною і методологічною основою роботи є ключові положення класичної й неокласичної економічних теорій, теорії фінансів, концепції фіскальної децентралізації та інституціонального підходу. Для досягнення поставленої мети було застосовано комплекс сучасних наукових методів. Зокрема, діалектичний метод дав змогу глибше розкрити сутність і роль

податкового потенціалу; методи теоретичного узагальнення й порівняння використано для уточнення понятійного апарату та визначення ключових тенденцій у формуванні доходів місцевих бюджетів.

Графічні методи допомогли наочно представити ілюстративний матеріал, а статистичний аналіз — оцінити структуру податкових надходжень та їхній вплив на фінансову базу громад. Методи індукції й дедукції, а також аналізу та синтезу дали можливість всебічно дослідити практичні аспекти розвитку податкового потенціалу територіальних громад та обґрунтувати напрями його посилення.

Найбільш вагомими результатами, які визначають **наукову новизну дослідження**, полягають у такому:

- висвітлено теоретико-практичні підходи до аналізу податкового потенціалу, які ґрунтуються на фінансовій теорії та філософському розумінні податкової політики, враховуючи глибоке розглядання фіскальних протиріч між інтересами державної влади, місцевого самоврядування та платників податків. Це дозволило визначити шляхи зростання податкового потенціалу місцевих бюджетів у процесі забезпечення фінансової стабільності територіальних громад;

- проаналізовано теоретичні та методичні підходи до посилення фінансової спроможності місцевих бюджетів через удосконалення процедур адміністрування місцевих податків і зборів. Це забезпечило формування рекомендацій щодо розширення фіскальних повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема стосовно самостійного встановлення ставок, уточнення бази оподаткування, застосування податкових пільг та інших параметрів податку на нерухоме майно;

- удосконалено емпіричні підходи до оптимізації процесів адміністрування місцевих податків і зборів з урахуванням специфіки формування фінансових ресурсів бюджетів територіальних громад в умовах дії правового режиму воєнного стану. Розроблені підходи включають

прогнозування обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів України у тактичній перспективі;

– поглиблено теоретико-організаційні засади інтеграції комплаєнс-орієнтованих домінант у систему запобігання податковим ризикам і мінімізації фіскальних втрат, що виникають у процесі адміністрування податкових надходжень до місцевих бюджетів України, із урахуванням провідного міжнародного досвіду.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформовані висновки й рекомендації можуть бути безпосередньо застосовані органами місцевого самоврядування для зміцнення податкового потенціалу місцевих бюджетів. Окремі напрацювання щодо вдосконалення податкової політики та підвищення ефективності акумулювання доходів уже використані у формуванні стратегічних напрямів розвитку Смотрицької селищної ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області з метою покращення соціально-економічного стану громади.

Крім того, пропозиції, що стосуються підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів шляхом модернізації підходів до оподаткування майна й землі з урахуванням найкращих європейських практик, були враховані у роботі Старокостянтинівської міської ради Хмельницької області. Це підкреслює практичну значущість дослідження та його здатність сприяти підсиленню фінансових можливостей територіальних громад.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ДЕРЖАВНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

1.1. Теоретичні засади податкового потенціалу та його еволюція в економічній науці

Податкова політика України сьогодні формується під впливом низки чинників, які мають дискримінаційний характер і посилюються в умовах воєнного стану. До цих проблем належать надмірна складність, громіздкість та нестабільність окремих норм податкового й бюджетного законодавства, а також недостатня узгодженість між окремими законодавчими актами — особливо в порівнянні з практикою країн Європейського Союзу.

До системних викликів варто віднести й дисбаланс прав та обов'язків учасників міжбюджетних відносин, недостатнє врахування потреб платників податків — як фізичних, так і юридичних осіб, а також обмежену ефективність регулюючої та стимулюючої функцій податків. Не менш важливими є нерівномірний розподіл податкового навантаження між бізнесом, низький рівень податкової грамотності та відповідальності окремих платників, а також недостатній рівень цифрової та технічної модернізації процесів оподаткування.

У сукупності ці фактори стримують розвиток справедливої, прозорої та ефективної податкової системи, яка могла б повною мірою підтримувати економічну стійкість держави та її громад.

Варто також звернути увагу на позицію С. Юрія, А. Крисоватого та Т. Кошук, які підкреслюють, що недосконала податкова політика створює суттєві перешкоди для розвитку інвестиційної та інноваційної активності як у громадах, так і в державі загалом. Вона негативно впливає на роботу малого й середнього бізнесу, посилює вразливі місця підприємств і формує середовище, у якому дестабілізуючі податкові чинники можуть стати однією з головних

причин фінансових труднощів чи навіть банкрутства. Це, у свою чергу, ускладнює процеси соціальних трансформацій і не сприяє розвитку територій.

Саме тому важливо, щоб податкова політика базувалася на ефективному використанні відповідних інструментів, які б стимулювали підприємницьку активність, залучали інвесторів та сприяли сталому соціально-економічному й екологічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Таблиця 1.1

Ключові детермінанти ускладнення податкової політики України в умовах воєнного стану

Група детермінант	Характеристика впливу
Нормативно-правові	Громіздкість, нестабільність та неоднозначність окремих норм бюджетно-податкового законодавства.
Інституційні	Низький рівень узгодженості законодавчих та підзаконних актів; дисбаланс прав і обов'язків суб'єктів міжбюджетних відносин.
Функціональні	Обмежена результативність регулюючої та стимулюючої функцій податків.
Соціально-економічні	Нерівномірність податкового навантаження, неврахованість специфіки діяльності платників податків.
Поведінково-культурні	Недостатній рівень податкової культури, свідомості та грамотності окремих груп платників.
Техніко-технологічні	Відносно низький рівень цифровізації та модернізації податкових процесів.
Воєнно-економічні	Дивергенції оподаткування та структурні обмеження, зумовлені умовами воєнного стану.

Варто підкреслити, що, за висновками видатного економіста Дж. Кейнса, податки існують насамперед як інструмент регулювання економічних процесів. Він наголошував, що регулююча функція податків покликана забезпечувати досягнення цілей державної податкової політики за допомогою відповідних механізмів. Кейнс розглядав податки як один із ключових елементів автоматичної стабілізації економіки — і цей підхід є особливо важливим для України, яка нині активно шукає та нарощує фінансові ресурси на рівні держави й територіальних громад.

Податковий потенціал посідає важливе місце в системі податкової політики кожної країни. Він відображає здатність держави або окремої територіальної одиниці забезпечити необхідний рівень податкових надходжень з урахуванням економічного стану, фінансових можливостей і соціальних потреб. Еволюція цього поняття в наукових джерелах свідчить про зміни в підходах до оцінки бюджетних можливостей, аналізу економічних факторів та вдосконалення фінансових механізмів управління.

Для більш повного розуміння сутності податкового потенціалу Л. Стішаєва пропонує розглядати його в широкому й вузькому значеннях, а також через призму інтересів платників податків і держави. Такий багатовимірний підхід дозволяє точніше окреслити зміст цієї категорії та її роль у формуванні фінансової спроможності територіальних громад.

У своєму дослідженні авторка узагальнює ключові підходи до розуміння податкового потенціалу, пропонуючи комплексне бачення цього поняття. З позиції держави податковий потенціал визначається як здатність забезпечити бюджет необхідними надходженнями. Тому його часто тлумачать як сукупний обсяг ресурсів, що можуть бути оподатковані, або як максимальну суму податків і зборів, яку реально отримати за чинних норм законодавства з певної території протягом визначеного періоду.

Для платників податків податковий потенціал — це межа податкового навантаження, яку підприємства регіону здатні витримати з огляду на свої ресурси та економічні можливості. У більш вузькому значенні цей показник відображає максимально можливий обсяг податків і зборів, які суб'єкти господарювання можуть сплатити. Дослідниця наголошує, що податковий потенціал не є сталою величиною: він змінюється залежно від якості організації податкової системи та рівня ефективності адміністрування податків.

У міжнародній практиці термін «tax capacity» розуміють як потенційний обсяг бюджетних доходів у розрахунку на одну особу, який органи влади можуть отримати за фінансовий рік за умови застосування єдиної системи оподаткування на всій території держави. Такий підхід дозволяє зіставляти

податкові можливості різних країн і регіонів та оцінювати їхню фінансову спроможність у порівнянні.

Дослідження таких фахівців, як К. Макнабб, Л. Абрамовська та Т. Харт, демонструють чіткий взаємозв'язок між рівнем ВВП на душу населення та можливими межами податкового потенціалу. Науковці наголошують, що податковий потенціал можна оцінювати як співвідношення фактичних податкових надходжень до обсягу валового внутрішнього чи регіонального продукту. Саме на основі цього співвідношення формуються управлінські рішення, спрямовані на його підвищення — зокрема через якісне виконання бюджетних планів, стимулювання підприємницької активності та розвиток податкової культури.

Важливим є й визначення, згідно з яким податковий потенціал регіону відображає максимальний обсяг податкових доходів, який місцева влада здатна мобілізувати відповідно до чинного податкового законодавства. Цей обсяг безпосередньо залежить від фінансової спроможності економічних суб'єктів регіону.

Т. Канєва та М. Рубан підкреслюють, що податковий потенціал формується як своєрідна функціональна надбудова інституційного середовища фінансової системи. Він є ключовою умовою зміцнення податкоспроможності території та, ширше, критерієм оцінки соціально-економічної ефективності всіх перерозподільних процесів у регіоні. Подальше вивчення податкового потенціалу відкриває можливість більш точно оцінити його похідну категорію — потенціал підвищення податкоспроможності місцевих бюджетів, що має стратегічне значення для розвитку громад.

М. Пасічний пропонує розглядати податковий потенціал адміністративно-територіальної одиниці як частину її фінансових ресурсів, на яку поширюються податкові зобов'язання відповідно до законодавства. При цьому важливо, щоб такі зобов'язання не порушували пропорцій розширеного відтворення та забезпечували задоволення життєво необхідних потреб мешканців громади.

Податковий потенціал місцевих бюджетів доцільно розглядати крізь призму адитивної моделі, відповідно до якої він формується як сукупність потенціалів окремих місцевих податків і зборів. Це свідчить про те, що розроблення універсальної концепції, здатної самостійно забезпечити стабільне нарощування податкового потенціалу території, є малоімовірним. Натомість ефективне його підвищення потребує комплексного підходу, який враховує особливості кожного податкового інструменту, спирається на систему критеріїв та орієнтується на посилення потенціалу кожного з них у відокремленому вимірі.

Такий диференційований підхід дозволить загалом підвищити фінансову стійкість і спроможність регіону, забезпечуючи його більш передбачуваний та збалансований розвиток.

Таблиця 1.2

Адитивна модель податкового потенціалу: податки та збори

Категорія податку / збору	Опис впливу на податковий потенціал	Можливі напрямки зміцнення
Податок на майно	Надходження від нерухомості та земельних ділянок; стабільний джерело доходів	Оцінка об'єктів нерухомості, контроль за сплатою
Єдиний податок для малого бізнесу	Платежі малих підприємств; спрощена система оподаткування	Розширення кількості платників, стимулювання бізнесу
Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО)	Частина доходів населення, що залишається на рівні місцевого бюджету	Моніторинг легальної зайнятості, боротьба з ухиленням
Земельний податок	Оплата за користування земельними ділянками	Актуалізація кадастру, стимулювання ефективного використання земель
Транспортний податок	Платежі власників транспортних засобів	Контроль реєстрації автомобілів, диференціація ставок
Туристичний / курортний збір	Надходження від туристичної діяльності	Розвиток туристичної інфраструктури, маркетинг регіону
Місцеві збори та плата за послуги	Наприклад, плата за благоустрій, рекламу, ринкові місця	Оптимізація тарифів, контроль за сплатою

Податковий потенціал місцевого бюджету доцільно трактувати як інтегровану сукупність можливостей органів місцевого самоврядування щодо формування власних доходів шляхом ефективного адміністрування податкових надходжень. Він характеризує спроможність бюджетної системи забезпечувати залучення достатніх фінансових ресурсів для сталого розвитку територіальної громади та реалізації її соціально-економічних програм.

Варто наголосити, що раціональне та повноцінне використання податкового потенціалу забезпечує органам місцевого самоврядування можливість не лише фінансувати поточні потреби, але й спрямовувати ресурси на реалізацію довгострокових програм розвитку територіальних громад.

Поданий нижче рисунок ілюструє основні пріоритети, на які можуть спрямовуватися фінансові ресурси місцевого бюджету задля забезпечення сталого розвитку територій. У ньому виокремлено п'ять ключових напрямів, що визначають стратегічну траєкторію розвитку громад.

Рис. 1.1. Довгострокові напрями інвестування територіальних громад за рахунок податкового потенціалу

До ключових чинників, що формують податковий потенціал місцевих бюджетів, належать такі:

1) удосконалення стимулюючих механізмів, які діють у територіальній громаді та сприяють підвищенню ефективності господарювання, зокрема шляхом обґрунтованого розширення податкової бази;

2) раціональне інтегрування регуляторної та фіскальної функцій податків у межах повноважень органів місцевого самоврядування;

3) раціональне використання можливостей чинного податкового законодавства, що дає змогу збільшувати податковий потенціал на основі системного аналізу механізмів справляння місцевих податків і зборів [33];

4) чітке окреслення територіальних меж і часових параметрів, у межах яких формується податковий потенціал;

5) визначення й прогнозування обсягів власних податкових надходжень, що залежать від рівня податкового навантаження в регіоні [24];

6) ефективне та раціональне використання матеріальної бази, яка є предметом оподаткування;

7) системний моніторинг і планування фіскальних ризиків у процесі надходження податків до місцевого бюджету;

8) орієнтація на сталий розвиток громади, що ґрунтується на принципах прозорості, цифровізації та використання сучасних підходів до оподаткування.

Логічним і послідовним виглядає підхід І. Ясенової, яка пропонує структуровано розглядати іманентні ознаки податкового потенціалу місцевих бюджетів через кілька аспектів:

1) Елементний аспект — визначення складу потенціалу, типів потенціалів, їхніх характеристик, спільностей і рівня потужності;

2) Структурний аспект — дослідження особливостей внутрішньої побудови системи потенціалів, включно з кількісними та якісними типами зв'язків між елементами;

3) Функціональний аспект — аналіз взаємодії між потенціалами, визначення їхніх функцій у розвитку території, виявлення спільних і відмінних рис, формування функціональної структури потенціалу громади;

4) Інтегративний аспект — виявлення можливих протиріч у системі потенціалів і шляхів їхнього подолання, визначення ієрархії потенціалів залежно від їхнього значення для сталого розвитку, а також дослідження

характеру зв'язків між потенціалами та зовнішнім середовищем, включно зі ступенем їхньої взаємодії;

5) історичний аспект – розгляд потенціалів території крізь призму їх історичного розвитку; виявлення етапів у формуванні та розвитку потенціалів; порівняння світових тенденцій з загальноукраїнськими особливостями розвитку» [38];

б) природно-демографічний аспект – врахування впливу природно-кліматичних умов, чисельність населення регіону, трансформації в динаміці та структурі економіки регіону, чисельність зайнятого населення регіону, міграційні процеси тощо.

Зарубіжні науковці пропонують три ключові методологічні підходи до оцінки податкового потенціалу місцевих бюджетів. Кожен із них має власні особливості, сильні сторони й обмеження, що робить їх корисними в різних економічних умовах і для різних аналітичних завдань. Використання цих методів дає змогу точніше оцінити спроможність місцевих бюджетів залучати податкові надходження, що є важливим для ефективного управління публічними фінансами та підтримання економічної стабільності регіонів. Нижче наведено основні групи таких методів:

1. Метод на основі макроекономічних показників (Macroeconomic Indicators) — передбачає оцінювання податкового потенціалу шляхом аналізу таких показників, як дохід на душу населення, валовий регіональний продукт та інші агреговані економічні індикатори. Зазвичай застосовується для порівнянь між адміністративними одиницями та виявлення залежностей між економічним розвитком і податковими надходженнями.

2. Метод репрезентативної податкової системи (Representative Tax System) — моделює ситуацію, за якої територія застосовує середні або типові податкові ставки. Це дозволяє визначити, який обсяг податків вона могла б отримати за умови дотримання «усередненої» податкової практики.

3. Підхід, що базується на оцінці сукупних податкових ресурсів (Total Taxable Resources) — полягає у вимірюванні загального доходного потенціалу

території, який може підлягати оподаткуванню. Фактично це оцінка максимально доступної бази для податкових надходжень [22].

Таке групування методів демонструє різні підходи до оцінювання податкового потенціалу та робить можливим адаптацію аналізу до особливостей конкретного регіону чи цілей дослідження. Застосування цих методів у поєднанні дає змогу отримати більш точну та комплексну оцінку податкових можливостей місцевих бюджетів. Це, у свою чергу, сприяє формуванню ефективних стратегій оптимізації оподаткування на місцевому рівні й підсиленню фінансової спроможності територіальних громад.

В українській практиці оцінювання податкового потенціалу місцевих бюджетів застосовують кілька підходів, кожен із яких відображає різні аналітичні можливості та рівень доступності даних. Серед них варто виділити такі:

1. Методи, що базуються на побудові репрезентативної системи податкових показників — сюди входять класичні RTS-моделі та їхні модифікації, у тому числі кореляційно-регресійні методи, які дозволяють уточнювати податкові показники з урахуванням специфіки території.

2. Методи, засновані на даних податкової звітності, де фактичні податкові надходження коригуються для визначення потенційних можливостей. До цієї групи належать методи прямого розрахунку, екстраполяція фактичних доходів та планові підходи.

3. Методи, що використовують індекс податкового потенціалу — показник, який характеризує відносну податкоспроможність території та дозволяє порівнювати податкові можливості різних регіонів.

4. Методи, побудовані на макроекономічних показниках, таких як валовий регіональний продукт, середній дохід на душу населення тощо [11].

Застосування цих підходів дає можливість глибше оцінити податкову спроможність регіонів та обґрунтувати більш ефективну податкову політику на місцевому рівні.

Держава відіграє ключову роль у формуванні та розвитку податкового потенціалу країни. Саме вона визначає напрями податкової політики, створює інструменти податкового адміністрування та забезпечує необхідне правове середовище для належного виконання податкових зобов'язань громадянами й бізнесом [12].

Головним механізмом регулювання податкових відносин виступає податкове законодавство. В Україні його основу становлять такі нормативні акти, як Податковий кодекс України, Закон «Про адміністративні послуги», Закон «Про основи державної податкової політики в Україні», Бюджетний кодекс України, Положення про Державну податкову службу України, Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші важливі документи.

Від того, наскільки ефективно працює податково-правова система, залежить не лише рівень податкового потенціалу держави, а й загальний соціально-економічний розвиток країни.

Економіст Я. В. Греца слушно зауважує, що стабільність податкового законодавства є надзвичайно важливою. Вона дозволяє всім учасникам податкових відносин — насамперед платникам — краще розуміти норми закону, адаптуватися до них і дотримуватися встановлених правил. Натомість надто часті та необґрунтовані зміни податкових норм ускладнюють правозастосування, провокують помилки й навіть ненавмисні порушення, оскільки бізнесу й громадянам стає складно відстежувати постійно змінювані «правила гри» [15].

Це підкреслює, що податкове законодавство має виконувати не лише адміністративну функцію зі справляння податків, а й слугувати інструментом стимулювання економічної активності, залучення інвестицій, підтримки бізнесу та задоволення соціальних потреб держави й територіальних громад.

У такому контексті ефективність фіскальної функції податкової системи полягає в тому, щоб забезпечити максимально можливі податкові надходження за мінімальних витрат на їх адміністрування. Це створює передумови для фінансової стабільності та сталого розвитку економіки.

Об'єктивне оцінювання податкового потенціалу регіонів, яке враховує можливість акумулювання податків і зборів до місцевих бюджетів, дозволяє узгоджувати інтереси різних рівнів влади та підтримувати економічну стабільність і розвиток територіальних громад, особливо в умовах воєнного стану [22].

Сучасна концепція вдосконалення фіскальної політики передбачає необхідність зміцнення податкоспроможності регіонів, адже саме це створює підґрунтя для швидкого та стійкого економічного зростання. Податковий інструментарій розвитку територій можна розглядати як комплекс фіскальних механізмів, спрямованих на наповнення місцевих бюджетів, стимулювання економічної активності або стримування небажаних тенденцій. Такий інструментарій має забезпечувати фінансову стійкість, підтримувати розвиток територій та запобігати економічній дивергенції між адміністративно-територіальними одиницями, що в перспективі може мати дуже негативні наслідки.

Ефективне застосування податкових інструментів вимагає дотримання низки базових принципів, які є основою формування та нарощування податкового потенціалу місцевих бюджетів в Україні.

- дотримання принципу справедливості й недопущення будь-яких зловживань чи порушень під час використання фіскальних стимулів і обмежень;

- посилення фінансової самостійності регіонів та водночас підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування в ефективному адмініструванні окремих податків і зборів [19];

- урахування реального ресурсного й фінансового потенціалу території та забезпечення безперервності суспільного відтворювального процесу;

- збалансування соціально-економічного розвитку регіонів і попередження виникнення соціальної напруги чи конфліктів [1];

- орієнтація на європейський досвід, зокрема на принцип субсидіарності, який є ключовим для ефективного розподілу фіскальних повноважень і дозволяє оцінити, наскільки система відповідає реальним потребам громадян;
- дотримання принципу прозорості (транспарентності), що забезпечує доступ мешканців громади до інформації щодо процесу ухвалення фінансових рішень, формування місцевого бюджету та розподілу бюджетних коштів, а також сприяє раціональному задоволенню суспільних потреб [5];
- забезпечення неперервності, адаптивності, стабільності та логічної послідовності у застосуванні податкових інструментів.

Такі принципи формують базу для ефективного розвитку податкового потенціалу місцевих бюджетів і сприяють фінансовій стійкості територіальних громад.

Розвиток сучасних фінансових систем переконує, що податковий потенціал є комплексним показником, який відображає спроможність територіальних громад і держави формувати стабільні та достатні фіскальні ресурси для виконання соціальних, економічних та інфраструктурних завдань. Рівень розвитку цього потенціалу визначає не лише податкоспроможність бюджетів різних рівнів, а й темпи соціально-економічного зростання регіонів, їхню інвестиційну привабливість, глибину децентралізаційних процесів та ефективність політики збалансованого розвитку. В умовах масштабних трансформацій, які переживає Україна, особливо під час воєнного стану, значення податкового потенціалу суттєво посилюється, адже саме він забезпечує фінансову стійкість та здатність швидко реагувати на виклики й кризи.

У наукових дослідженнях останніх років усе більше уваги приділяється аналізу структури податкового потенціалу, чинників його формування, методам оцінювання та механізмам управління. Особливо актуальною стає проблема розуміння взаємозв'язку між податковим потенціалом і соціально-економічними процесами, адже на місцевому рівні дедалі важливішим стає пошук ефективних способів його розвитку та нарощування. Податковий

потенціал залежить від цілого комплексу факторів — від загальної макроекономічної ситуації й стану реального сектору до ефективності управлінських інституцій та рівня довіри громадян до держави.

Аналіз сучасної структури податкових надходжень до місцевих бюджетів демонструє значні відмінності між територіальними громадами. Це зумовлено різною економічною базою, демографічними характеристиками, рівнем розвитку підприємництва, наявністю інвестиційних можливостей і якістю податкового адміністрування. Така диференціація створює потребу у нових підходах до оцінювання податкового потенціалу – не лише через традиційні статистичні показники, а й за допомогою комплексних моделей, що враховують як внутрішні, так і зовнішні фактори розвитку регіону.

Особливого значення набуває підхід, за яким податковий потенціал розглядається як динамічна величина. Він змінюється залежно від ділової активності підприємств, рівня дисципліни платників податків, ефективності менеджменту й прагнення органів місцевої влади до нарощування власних доходів. Саме така логіка відповідає європейській практиці, де податковий потенціал залежить не лише від наявних ресурсів, а й від здатності їх ефективно використовувати — через розвинені інституції, цифровізацію процесів, прозорість і передбачуваність податкової політики.

Такий підхід створює основу для формування сучасної, адаптивної та стійкої моделі оцінювання податкового потенціалу місцевих бюджетів.

Таблиця 1.3

Європейські методи та підходи податкового потенціалу

№	Назва моделі / Підхід	Основні характеристики	Фактори, що враховуються	Країни / Приклади використання
1	Модель фіскальної ємності (Fiscal Capacity Model)	Оцінка потенціалу надходжень на основі економічних ресурсів та здатності їх мобілізувати	Валовий регіональний продукт, доходи населення, ефективність адміністрування податків, рівень ділової активності	Швеція, Фінляндія, Данія
2	Регресійні	Використання	Економічні	Німеччина,

№ Назва моделі / Підхід	Основні характеристики	Фактори, що враховуються	Країни / Приклади використання
мультифакторні моделі (Multi-factor Regression Models)	регресійного аналізу для прогнозу податкових надходжень з урахуванням інституційних факторів	показники, інвестиційна активність, цифровізація управління, прозорість податкової політики	Австрія, Польща
3 DEA-моделі ефективності збору податків (Data Envelopment Analysis)	Оцінка ефективності використання наявних ресурсів для збору податків	Кількість платників, адміністрування податків, використання ІТ-систем	Нідерланди, Іспанія, Італія
4 Індекси податкового потенціалу з урахуванням інституційності (Tax Capacity Index with Institutional Factors)	Комплексна оцінка потенціалу з врахуванням як ресурсів, так і здатності їх ефективно використовувати	Інституційна спроможність органів влади, прозорість, цифровізація, рівень дотримання податкових зобов'язань	Європейський Союз (OECD studies, Eurostat)
5 Системна динаміка регіонального потенціалу (Regional System Dynamics)	Моделювання взаємозв'язків між економічними, соціальними та адміністративними факторами для прогнозу доходів	Ділова активність, інституційний розвиток, ефективність управління, податкова культура	Фінляндія, Швеція, Бельгія
6 Модель «Tax Effort» (податкових зусиль)	Порівняння фактичних податкових надходжень з потенційними можливостями, що показує здатність адміністрації мобілізувати ресурси	Фіскальна дисципліна, цифровізація адміністрування, прозорість, стимулювання бізнесу	Європейські країни OECD (Франція, Португалія)

Детальний аналіз податкового потенціалу дає змогу виявити основні фактори, які стримують його повну реалізацію. Серед найбільш значущих перешкод — високий рівень тіньової економіки, недостатня податкова культура населення, низький ступінь цифровізації фіскальних процесів та надмірна складність податкового законодавства. До цього додаються сезонні коливання виробництва, демографічні дисбаланси та нерівномірний соціально-економічний розвиток територій.

Військові події ще більше ускладнюють ситуацію: релокація бізнесу, руйнування інфраструктури, падіння економічної активності та масове переміщення населення суттєво зменшують податкову спроможність багатьох громад. У сукупності ці фактори формують серйозні виклики для місцевих бюджетів і обмежують можливості їх сталого розвитку.

1.2. Методологічні підходи та детермінанти формування податкового потенціалу місцевих бюджетів

Не менш значущим елементом дослідження податкового потенціалу є його управлінський вимір. Рівень ефективності використання податкових можливостей на пряму залежить від якості управлінських рішень як на місцевому, так і на державному рівнях, від скоординованості дій органів влади та спроможності місцевого самоврядування стимулювати розвиток бізнесу, удосконалювати податкове адміністрування й розширювати податкову базу.

Формування дієвої системи управління податковим потенціалом потребує також розвитку сучасних інтегрованих інформаційно-аналітичних систем. Вони забезпечують можливість оперативного моніторингу податкових надходжень, точного прогнозування доходів та своєчасного виявлення фіскальних ризиків. Такий підхід дозволяє громадам діяти проактивно, підсилюючи свою фінансову спроможність та стійкість у змінних умовах.

У цьому контексті стратегічне планування відіграє ключову роль, адже саме воно допомагає територіальним громадам визначити пріоритетні напрями економічного розвитку, що безпосередньо впливає на зростання податкових надходжень. Для ефективної роботи у цьому напрямі громади повинні розробляти стратегічні документи, де чітко сформульовані цілі зі зміцнення податкової бази, встановлені показники оцінювання їх досягнення та визначені конкретні кроки. Серед таких дій — підтримка підприємництва, сприяння інвестиційним проектам, розвиток місцевої інфраструктури, збільшення рівня зайнятості населення та впровадження заходів, що спрощують економічну діяльність для мешканців.

У країнах Європейського Союзу розвиток податкового потенціалу є складовою регіональної політики, спрямованої на забезпечення більш рівномірного соціально-економічного розвитку територій. Одним із ключових інструментів у цьому процесі є механізм фіскального вирівнювання, який передбачає перерозподіл ресурсів від фінансово спроможніших громад до тих, які мають обмежені можливості щодо самостійного формування доходів. Україна поступово інтегрує елементи такої системи, проте її результативність значною мірою залежить від точності оцінювання податкового потенціалу, адже саме він є базою для розрахунку міжбюджетних трансфертів.

Таким чином, податковий потенціал місцевих бюджетів виступає важливим інструментом у вирішенні технічних, економічних та соціальних завдань. В умовах воєнного стану його значення зростає особливо сильно, оскільки податкові надходження стають основним джерелом формування фінансових ресурсів громад. Це дозволяє органам місцевого самоврядування виконувати свої функції, підтримувати життєдіяльність територій і забезпечувати їхній сталий соціально-економічний розвиток.

Формування податкового потенціалу місцевих бюджетів — це багатогранний процес, що охоплює не лише економічні показники, а й якість управлінських рішень, рівень податкової культури, ефективність адміністрування та здатність органів місцевого самоврядування адаптуватися до викликів часу. Для того щоб громади могли забезпечувати стабільні надходження та розвиватися у довгостроковій перспективі, необхідно комплексно підходити до оцінювання податкового потенціалу, поєднуючи різні методи та враховуючи широкий спектр факторів впливу.

1. Методологічні підходи до оцінювання податкового потенціалу

У науковій практиці сформувалося кілька основних підходів, які дозволяють повноцінно оцінити можливості місцевого бюджету щодо залучення податків.

1) Макроекономічний підхід спирається на показники економічного розвитку території — обсяг валового регіонального продукту, дохід на душу

населення, рівень зайнятості. Він дозволяє порівнювати різні громади та визначати потенційні обсяги податкових надходжень у залежності від загального економічного стану.

2) Підхід репрезентативної податкової системи моделює ситуацію, за якої громада застосовує середні податкові ставки. Це дає змогу з'ясувати, якими могли б бути податкові надходження за умов типової податкової політики.

3) Підхід сукупних оподатковуваних ресурсів оцінює загальний економічний потенціал території — той обсяг доходів, який у принципі може бути оподаткований. Це найбільш комплексний метод, адже він враховує всі доступні джерела фінансових ресурсів.

4) Методи прямого розрахунку та аналізу податкової звітності використовують фактичні надходження податків, коригуючи їх на сезонні чи структурні чинники, що дозволяє визначати реалістичний податковий потенціал.

5) Індексний підхід передбачає розрахунок відносного показника податкоспроможності території, що допомагає оцінити, наскільки громада відстає або випереджає середні значення по країні.

2. Детермінанти формування податкового потенціалу

Податковий потенціал не є сталою величиною — він формується під впливом багатьох взаємопов'язаних факторів.

1) Економічний розвиток території

Розвинений бізнес, наявність інвестицій, стабільний ринок праці та інфраструктура прямо впливають на обсяг податкових надходжень.

2) Рівень податкової культури та дисципліни

Чим вище довіра громадян до влади та усвідомлення важливості сплати податків, тим вище податковий потенціал.

3) Якість податкового адміністрування

Цифровізація, спрощення процедур, чіткі правила та ефективний контроль підвищують надходження і зменшують втрати.

4) Здатність місцевого самоврядування до стратегічного управління

Розробка стратегічних планів, вміння стимулювати підприємництво, розширення податкової бази — усе це зміцнює фінансову спроможність громад.

5) Демографічні та соціальні характеристики

Кількість населення, його структура, рівень мобільності та міграційні процеси значною мірою визначають податкоспроможність території.

6) Територіальна нерівномірність та доступ до ресурсів

Географічні особливості, транспортна доступність і природно-ресурсний потенціал впливають на економічну активність і можливості розвитку місцевого податкового поля.

7) Вплив воєнного стану

Релокація бізнесу, руйнування інфраструктури, зниження ділової активності та переміщення населення — ключові чинники, що суттєво знижують податковий потенціал у більшості регіонів сьогодні.

Методологічні підходи та детермінанти формування податкового потенціалу — це основа для системного розуміння того, як місцеві бюджети можуть зміцнювати свою фінансову базу. Поєднання різних методів оцінювання дозволяє отримати повну картину можливостей території, а врахування ключових факторів впливу — визначити напрямки, у яких громада може зростати.

У воєнних умовах ці питання набувають особливої актуальності, адже податковий потенціал стає фундаментом фінансової стійкості, здатності громад реагувати на кризи та забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток.

Висновки до 1 розділу

Проведений теоретичний аналіз дозволив поглибити розуміння природи податкового потенціалу як однієї з ключових категорій фінансової науки та визначити його роль у забезпеченні стійкого розвитку держави й територіальних громад. Узагальнення наукових підходів засвідчує, що податковий потенціал виступає інтегральною характеристикою економічної спроможності держави та регіонів формувати стабільні та достатні бюджетні ресурси, необхідні для виконання соціальних, адміністративних та інфраструктурних функцій.

По-перше, встановлено, що податковий потенціал не є сталою величиною: він формується під впливом економічних, інституційних, правових, соціальних та територіальних чинників. Його розвиток визначається не лише наявністю податкових ресурсів, а й здатністю держави та органів місцевого самоврядування ефективно адмініструвати податки, забезпечувати належні умови для економічної активності та створювати стимули для розвитку підприємництва.

По-друге, систематизація методологічних підходів показала, що оцінювання податкового потенціалу може здійснюватися на основі макроекономічних індикаторів, репрезентативних податкових систем, аналізу сукупних оподатковуваних ресурсів, даних податкової звітності та індексних моделей. Поєднання цих методів дозволяє отримати комплексну і більш точну картину податкоспроможності як на державному, так і на регіональному рівнях.

По-третє, доведено, що сутність податкового потенціалу значною мірою залежить від якості податкової політики та стабільності податкового законодавства. Економічні теорії, зокрема кейнсіанська, підтверджують важливість податків як інструменту макроекономічного регулювання та стабілізації. Водночас у реаліях України, особливо в умовах воєнного стану, окреслено низку проблемних детермінант — тінізацію економіки, низьку

податкову культуру, інституційні дисбаланси та технологічну відсталість — які стримують реалізацію податкового потенціалу.

По-четверте, визначено, що податковий потенціал територіальних громад формується не лише під впливом об'єктивних економічних характеристик, а й через управлінські рішення, зокрема використання стратегічного планування, розвиток інфраструктури, підтримку підприємництва та цифровізацію податкових процесів. У цьому контексті важливим є впровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем, здатних забезпечити якісний моніторинг податкових надходжень, прогнозування доходів та оцінку ризиків.

По-п'яте, у межах європейського підходу податковий потенціал розглядається як елемент регіональної політики та основа для механізмів фіскального вирівнювання. Такий підхід підтверджує необхідність точного визначення податкоспроможності територій з метою забезпечення справедливого та ефективного перерозподілу фінансових ресурсів між громадами.

Узагальнюючи, податковий потенціал — це фундаментальний індикатор фінансової стійкості держави та регіонів, який поєднує економічні можливості, інституційну спроможність та управлінські компетенції. Його формування та розвиток ускладнюються сучасними викликами, зокрема умовами воєнного стану, проте саме він визначає здатність територіальних громад забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток, фінансову незалежність і ефективну реалізацію повноважень органів влади.

Отримані теоретичні узагальнення створюють підґрунтя для подальших прикладних досліджень та формування практичних рекомендацій щодо зміцнення податкового потенціалу місцевих бюджетів України.

РОЗДІЛ 2

МОНІТОРИНГ ФАКТОРІВ І АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

2.1. Аналіз динаміки та структури доходів місцевих бюджетів України у 2019–2024 роках та фактори впливу воєнного стану

У більшості економічно розвинених держав податкові надходження відіграють провідну роль у фінансуванні місцевих програм, адже становлять значну частину доходів муніципальних бюджетів. Саме вони забезпечують можливість стабільного та передбачуваного розвитку територій, підтримуючи економічну активність і якість життя населення. Показово, що достатній обсяг податкових ресурсів створює для місцевої влади реальні передумови для ефективного виконання бюджетних зобов'язань, інвестування в інфраструктуру та модернізації місцевого господарства, формуючи тим самим стійку траєкторію розвитку [14, с. 74].

Зарубіжна практика демонструє різні підходи до визначення податкового потенціалу, і ці відмінності переважно залежать від ступеня фіскальної децентралізації та рівня автономності місцевих податкових систем. У країнах, де місцеве самоврядування має значно ширші повноваження у сфері оподаткування, показник податкового потенціалу регіону розраховується на основі сукупних податкових надходжень, що формуються саме на місцевому рівні. Це дозволяє точніше оцінити реальні можливості громади щодо мобілізації доходів і визначити напрями зміцнення її фінансової спроможності [22].

Такий підхід забезпечує більш гнучке та об'єктивне управління місцевими фінансами, адже рівень податкового потенціалу безпосередньо відображає економічну активність території, якість адміністрування податків і здатність громади самостійно забезпечувати власний розвиток.

Аналіз доходів державного та місцевих бюджетів, які поступали з різних джерел у період з 2019 по 2024 роки, показує, як вони впливають на здатність територій змагатися на ринку та їхню фінансову незалежність, а також на зростання фіскальних можливостей місцевих громад.

За підсумками 2023 року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 314,2 млрд грн, що у середньому становить 7751,2 грн на одного мешканця. У 546 громадах доходи на одного жителя перевищують середнє значення, тоді як більшість громад (633) зосереджені в діапазоні 5–10 тис. грн на мешканця. У 2024 році відзначається позитивна динаміка приросту податкових надходжень до місцевих бюджетів (101,51%), що, ймовірно, є наслідком адаптації бізнесу до умов воєнного стану, його релокації, а також інноваційного використання наявного ресурсного потенціалу для забезпечення сталого розвитку громад.

Таблиця 2.1

Показники надходжень місцевих бюджетів Україні за 2019–2024 рр.,

млрд грн

Категорії доходів	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Приріст у 2024 р.
Податкові надходження	270,55	285,57	346,71	393,46	434,54	441,09	1,02
Неподаткові надходження	26,11	21,46	27,18	22,04	36,51	43,60	1,19
Доходи від операцій з капіталом	2,93	3,47	3,46	2,28	3,62	4,9	1,35
Від органів державного управління	260,3	160,18	202,73	136,75	177,39	187,93	1,06
Від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій	0,04	0,15	0,04	0,22	0,2	1,4	7,00
Цільові фонди	0,6	0,65	0,57	0,34	0,35	0,62	1,77
Всього	560,53	471,48	580,69	555,09	652,61	679,54	1,04

Джерело: складено на основі [17]

З урахуванням дії воєнного стану в Україні та відповідно до наказу Міністерства реінтеграції України від 22.12.2022 № 309, яким визначено перелік територій, на яких відбуваються або відбувалися бойові дії, а також тих, що перебувають у тимчасовій окупації, у рамках дослідження проведено аналіз виконання планових показників доходів бюджетів територіальних громад. Такий підхід дозволяє оцінити фінансову стійкість громад у складних умовах та спрямовує увагу на забезпечення їх життєзабезпечення й розвитку.

Результати моніторингу свідчать про значну нерівномірність у виконанні дохідної частини бюджетів громад, що безпосередньо пов'язано з інтенсивністю бойових дій, рівнем руйнувань, міграцією населення та зміною економічної активності. Так, у громадах, що пережили або продовжують переживати військові дії, план надходжень власних доходів у 2022 році було виконано в середньому на 97,5%, тоді як у 2023 році — уже на 173,7%.

У 2023 році найнижчі показники виконання плану спостерігалися у Чугуївській територіальній громаді (86,2%). Водночас найбільше перевиконання зафіксовано в Музиківській та Кочубеївській громадах — відповідно у 6,2 та 4,1 раза більше за заплановане. Для порівняння, у 2022 році Музиківська громада демонструвала найнижчий рівень виконання доходів (31,0%), тоді як Баштанська, Вознесенська та Чугуївська громади перевищили річний план більш ніж на 130%.

Такі результати підкреслюють, що податковий потенціал територіальних громад у зоні бойових дій формується під впливом багатьох нестабільних факторів, а коливання в динаміці виконання бюджетів можуть бути значними. Це, своєю чергою, вимагає від держави та місцевої влади гнучких підходів до планування, підтримки та відновлення фінансової спроможності громад.

На тимчасово окупованих територіях України виконання планових доходів у 2023 році склало в середньому 138%, з варіацією від 70,2% (Пологівська ТГ) до 227,1% (Чаплинська громада). У 2022 році виконання

плану доходів становило 37,6%, з мінімумом 26,5% (Присиваська ТГ) і максимумом 48% (Чаплинська ТГ). У 2021 році ці громади перевиконали планові показники на 15,2%.

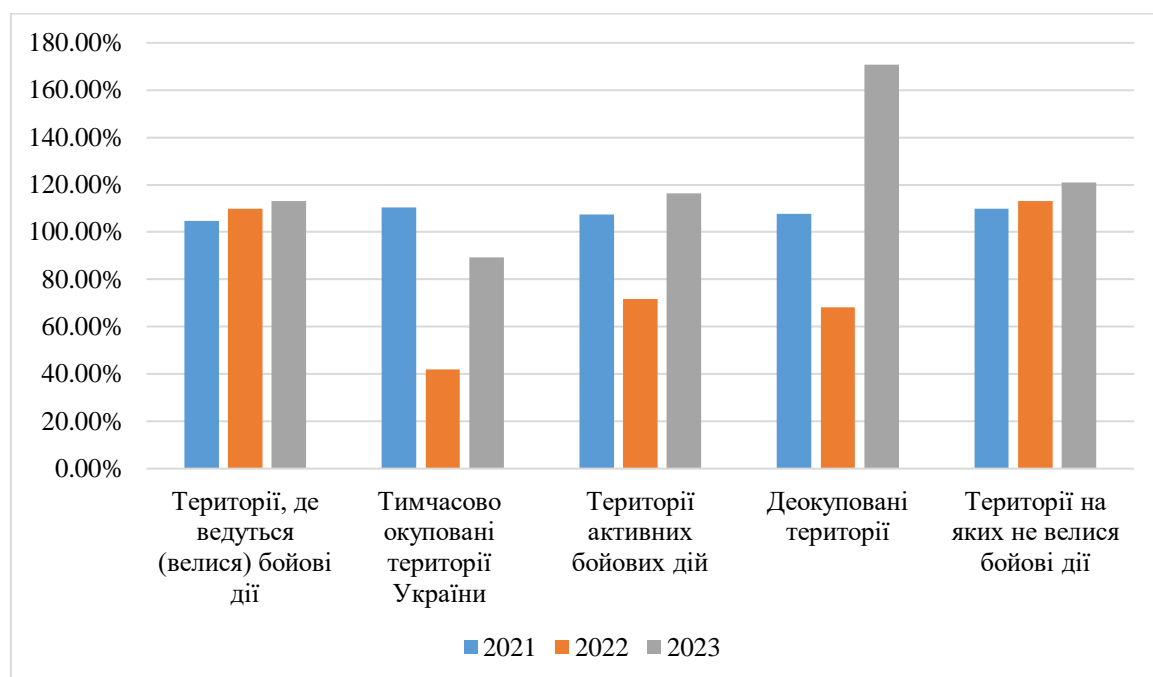

Рис. 2.1. Динаміка показників виконання доходів місцевих бюджетів у громадах, які зазнавали суттєвих і відносно суттєвих впливів ризиків воєнного часу, %

Джерело: побудовано на основі [13].

У громадах, де бойові дії тривають і досі, виконання плану доходів у 2023 році коливалося в широкому діапазоні — від 43,4% до 159,8%. Це свідчить про значну нерівномірність економічної активності та різний ступінь впливу війни на території. На тимчасово окупованих територіях середній рівень виконання планових показників доходів у 2023 році становив 211,6%, хоча окремі громади демонстрували ще більшу різницю: від 142,5% у Роганській громаді до 302,5% у Снігурівській. Водночас важливо зазначити, що порівняно з довоєнним 2021 роком, середній рівень планових доходів цих громад у 2023 році скоротився майже вдвічі й становить лише 55,2%.

У громадах, які не зазнали бойових дій, ситуація є більш стабільною: у 2023 році всі 24 такі територіальні громади перевиконали план доходів у середньому на 23,9%. У 2022 році виняток становила лише Помічнська

група, яка виконала план на рівні 95,4%, тоді як решта продемонстрували перевищення запланованих показників [13, с. 23–26].

Результати комплексної оцінки спроможності територіальних громад, здійсненої за методологією Програми «ULEAD з Європою», свідчать про значний дисбаланс у фінансових можливостях громад по країні. Встановлено, що 82 громади (12,7% від загальної кількості) перебувають у критичному стані, а ще 247 (17,2%) — на низькому рівні спроможності. Найбільш проблемними є Херсонська область (36 громад із критичним рівнем фінансової спроможності), Запорізька (33 громади), Луганська (18), Донецька (13), а також Закарпатська (15), Івано-Франківська (14) та Рівненська області (13 громад).

Натомість серед 495 громад, які належать до групи з високим рівнем спроможності, 198 (40%) — міські, 125 (25,3%) — селищні та 172 (34,7%) — сільські громади.

Ці дані демонструють масштабну диференціацію фінансової стійкості громад та підкреслюють необхідність удосконалення підходів до формування й оцінки податкового потенціалу, особливо в умовах воєнного стану.

[18] (рис. 2.2).

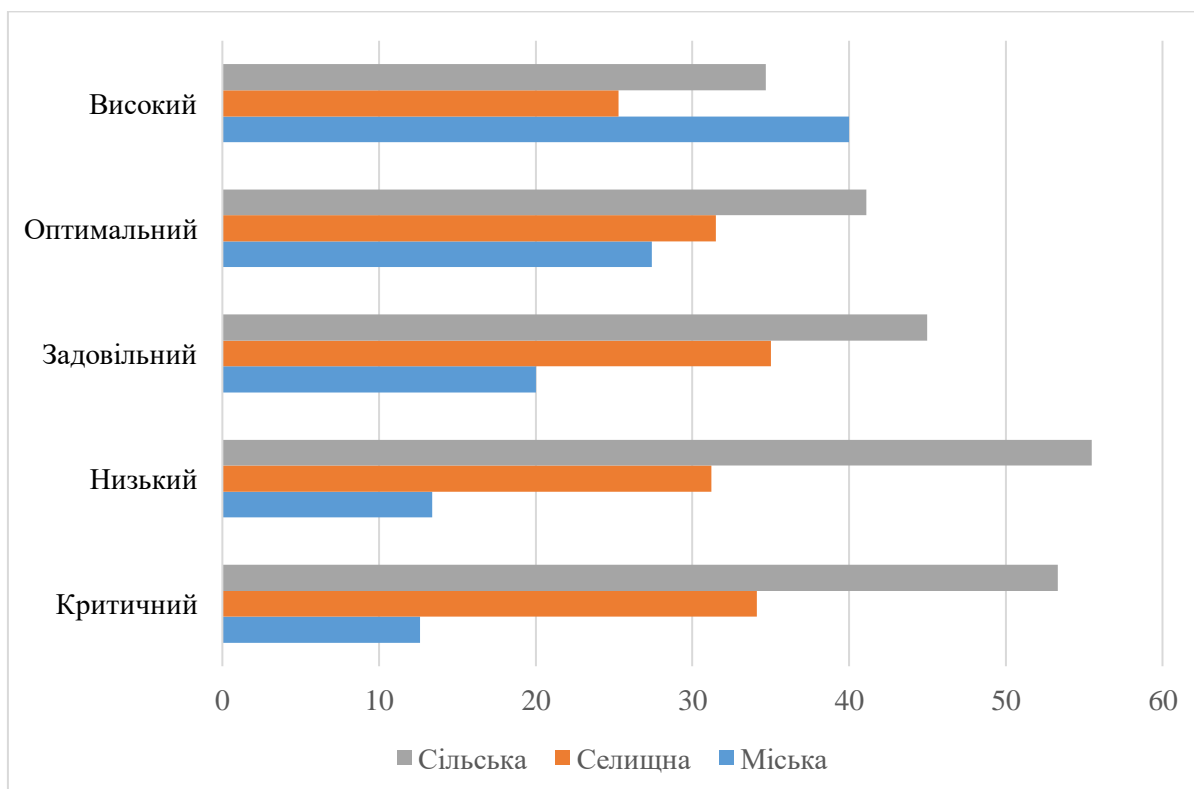

Рис. 2.2. Розподіл територіальних громад залежно від їхньої фінансової спроможності у 2023 р., %

Джерело: побудовано на основі [18].

Практичний аналіз показує, що у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів України стабільно домінує податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). У 2021 році цей податок формував у середньому 60–64% власних доходів територіальних громад, фактично виступаючи їхнім головним фінансовим джерелом.

У 2022 році його значення ще більше посилилося: ПДФО забезпечив 68,4% надходжень загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів). Зростання цієї частки значною мірою пов'язане з підвищенням заробітних плат військовослужбовцям, що суттєво збільшило податкову базу та відповідні відрахування (рис. 2.3).

Такий тренд підтверджує, що ПДФО залишається ключовим елементом податкового потенціалу місцевих бюджетів і визначає їхню фінансову спроможність, особливо в умовах воєнних викликів.

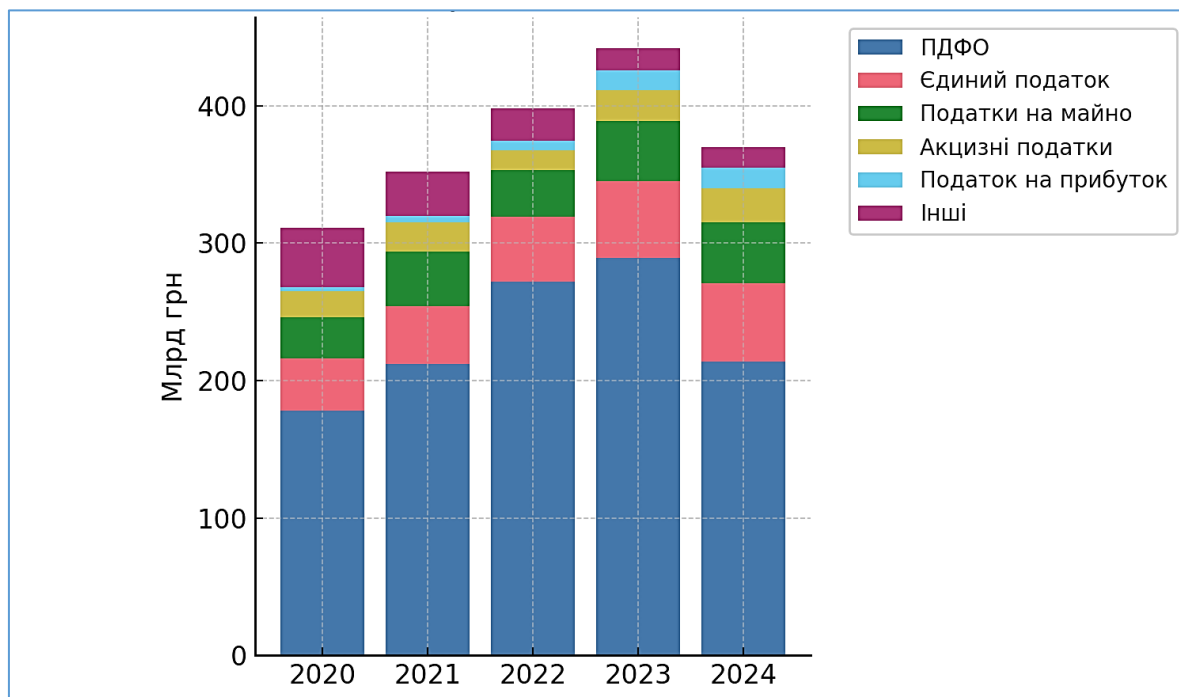

Рис. 2.3. Динаміка надходжень податків і зборів до місцевих бюджетів України у 2020–2024 рр. (млрд грн)

Джерело: складено на основі [17, 34]

За результатами 2023 року податок на доходи фізичних осіб залишався головним джерелом формування місцевих бюджетів України — його надходження становили 289,4 млрд грн, що дорівнює 66% усіх податкових доходів громад. Другим за обсягом став єдиний податок, який забезпечив 55,8 млрд грн.

Важливе місце у структурі доходів посідають і майнові податки. Зокрема, плата за землю принесла місцевим бюджетам 34,5 млрд грн, а податок на нерухоме майно — 9,1 млрд грн (рис. 2.4). Це підкреслює значення майнової бази як стабільного елемента податкового потенціалу громад.

Водночас із 2024 року спостерігається зміна тенденції: у зв'язку з вилученням військового ПДФО загальний обсяг фінансових ресурсів місцевих бюджетів скорочується, а структура доходів стає більш диверсифікованою. Частка ПДФО у надходженнях зменшується, тоді як зростає відносна роль податку на майно та єдиного податку [29].

Такі зміни вказують на необхідність переосмислення підходів до формування податкового потенціалу громад та посилення роботи з майновими й підприємницькими податками як новими опорними джерелами місцевих бюджетів.

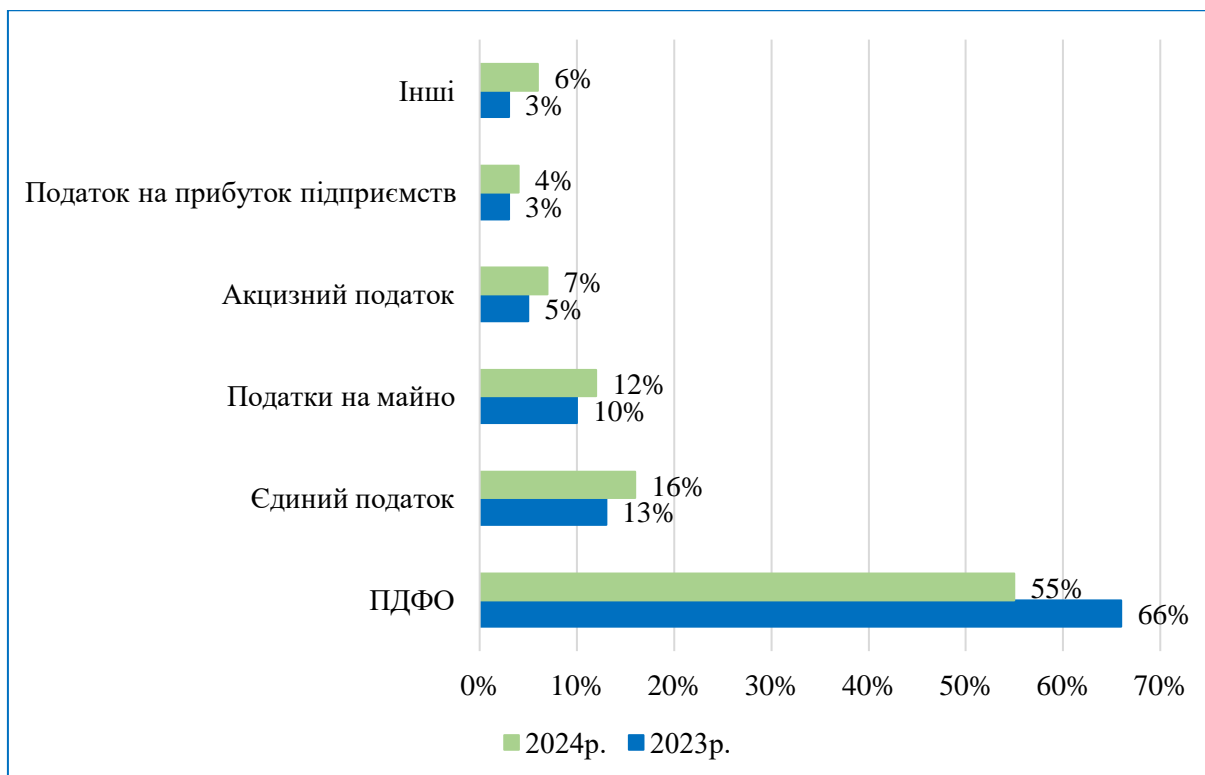

Рис. 2.4. Структура власних доходів (податків і зборів) місцевих бюджетів у 2023–2024 рр., %

Джерело: складено на основі [17, 18]

Згідно з Бюджетною декларацією України на 2025–2027 роки та прогнозами Міністерства фінансів, очікується поступове зростання надходжень від податку на майно. Уже в 2024 році передбачалося помірне збільшення цих доходів — до приблизно 47 млрд грн, а на 2025 рік прогнозується подальше зростання до 53,7 млрд грн [29]. Зокрема, очікувані надходження розподіляються таким чином:

- Плата за землю — 41,76 млрд грн, що становить приріст на 13,2% порівняно з очікуваними показниками 2024 року. Зростання пояснюється індексацією нормативної грошової оцінки земель, а також поверненням до оподаткування окремих земельних ділянок, які тимчасово не обкладалися податком, зокрема на деокупованих територіях.
- Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки — 11,83 млрд грн. Помітне збільшення цієї складової зумовлене зростанням мінімальної заробітної плати, яка використовується як база для розрахунку податку за 1 кв. м, а також можливим частковим погашенням

податкової заборгованості та відновленням регулярної сплати фізичними особами.

- Транспортний податок — 0,17 млрд грн. Попри невелике збільшення, його частка у загальній структурі доходів залишається незначною, що свідчить про потребу в подальшому удосконаленні механізмів його адміністрування.
- У підсумку, у 2025 році загальні надходження від податку на майно прогнозуються на рівні 53,7 млрд грн (рис. 2.5), що демонструє підвищення ролі майнових податків у формуванні доходної частини місцевих бюджетів.

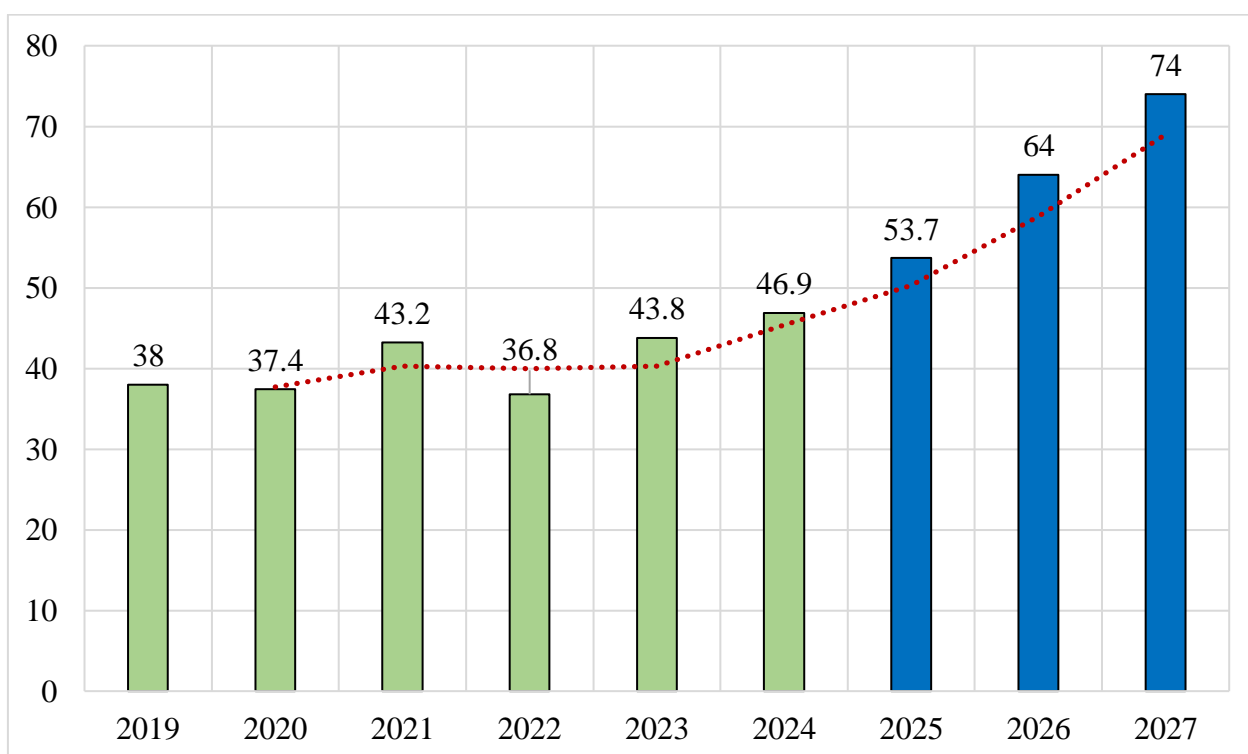

Рис. 2.5. Фактичні та прогнозні показники надходжень податку на майно до місцевих бюджетів України, млрд грн

Джерело: складено на основі [29, 34]

Попри відсутність офіційно оприлюднених даних щодо очікуваних надходжень податку на майно у 2026–2027 роках, аналіз прогнозних

макроекономічних показників та бюджетних орієнтирів свідчить про збереження висхідної тенденції. Зокрема, планові доходи місцевих бюджетів на 2026 рік передбачають майже 30-відсоткове зростання порівняно з 2025 роком. Це пов'язується з очікуваним економічним пожвавленням, поступовим відновленням ділової активності та потенційним поверненням підконтрольних Україні територій.

За таких умов надходження від майнових податків у 2026 році можуть перевищити 60 млрд грн, а у 2027 році — досягти або навіть перевищити 70 млрд грн. Ця позитивна динаміка зумовлюватиметься кількома ключовими факторами:

- * відновленням повноцінної сплати податку на нерухомість фізичними особами після завершення воєнного стану (включаючи можливе погашення заборгованості за попередні роки);

- * розширенням територій, на яких можлива сплата плати за землю, у зв'язку з деокупацією й поверненням платників;

- * загальним економічним зростанням та реанімацією підприємницької активності.

Комплексний аналіз фінансового стану територіальних громад України, проведений з урахуванням умов війни та тимчасової окупації, засвідчив суттєву різницю у виконанні планових показників доходів місцевих бюджетів у 2022 та 2023 роках. Рівень їх досягнення безпосередньо залежав від воєнної ситуації на конкретній території: чи були там активні бойові дії, тимчасова окупація, чи відбувся процес деокупації. Найвищі результати продемонстрували громади, які не зазнали прямого впливу війни. Натомість ті, що пережили окупацію або стали ареною бойових дій, зіткнулися зі значними фінансовими втратами та розладом податкової бази.

Ці спостереження підкреслюють, наскільки важливою є роль стабільності, безпеки та відновлення інфраструктури для формування

податкового потенціалу територіальних громад у воєнний і післявоєнний періоди

Основним джерелом надходжень до місцевих бюджетів залишається податок на доходи фізичних осіб, і його частка в доходах територіальних громад поступово зростає, особливо після підвищення грошового забезпечення військовослужбовців. Разом із цим спостерігається суттєве збільшення надходжень від майнових податків — передусім плати за землю та податку на нерухоме майно. Прогнозується, що ця позитивна динаміка продовжиться завдяки кільком факторам: підвищенню ринкової вартості земельних ділянок, поступовому відновленню сплати податків на територіях, що були тимчасово окуповані, а також можливому погашенню існуючої податкової заборгованості.

Очікуване зростання майнових податків може забезпечити поступове збільшення доходів місцевих бюджетів у найближчі роки. Однак реалізація цього потенціалу значною мірою залежатиме від ефективності заходів з відновлення податкової дисципліни, стабілізації економічної активності та повернення під контроль України тих територій, які нині не адмініструються органами державної влади. До ключових чинників, що впливатимуть на подальшу фінансову стабілізацію громад, слід віднести зміцнення системи податкового контролю, активізацію підприємницької діяльності та впровадження механізмів, які стимулюють добровільне та своєчасне виконання податкових зобов'язань на місцевому рівні.

В умовах необхідності забезпечення сталого розвитку територій особливого значення набуває здатність місцевих фінансових систем адаптуватися до зовнішніх викликів. У період воєнного стану роль інституційної спроможності громад істотно зростає: саме від здатності місцевих органів влади мобілізувати ресурси, оперативно реагувати на кризові умови та підтримувати фінансову стійкість залежить стабільність бюджетних надходжень.

Сучасні тенденції показують, що потенціал зростання податкових надходжень визначається не лише структурою податкової бази, а й якістю

управлінських рішень, рівнем цифровізації фінансових процесів та впровадженням інноваційних методів фіскального менеджменту. Гнучкість, технологічна модернізація та адаптивність системи управління місцевими фінансами стають ключовими умовами для зміцнення податкового потенціалу територіальних громад у період воєнних і післявоєнних трансформацій.

2.2. Європейські пріоритети формування податкового потенціалу місцевих бюджетів та перспективи для України

Європейська практика свідчить, що ефективне управління податковим потенціалом безпосередньо залежить від рівня децентралізації та фінансової автономії місцевих бюджетів. У більшості держав Європейського Союзу муніципалітети наділені широкими податковими повноваженнями: вони можуть встановлювати ставки місцевих податків у межах, визначених законодавством, самостійно адмініструвати значну частину податкових надходжень та формувати власну дохідну базу.

Так, у Франції органи місцевого самоврядування визначають ставки податку на нерухомість та земельних платежів; у Німеччині муніципалітети контролюють ключові елементи промислового податку *Gewerbesteuer*, який забезпечує до 40% місцевих доходів; у Польщі громади отримують повні надходження від податку на нерухомість і частку ПДФО, розмір якої щороку переглядається державою. Такий рівень автономності створює умови для стабільності доходів, зміцнення податкового потенціалу та підвищення відповідальності місцевої влади за фінансовий розвиток своїх територій.

На цьому тлі українська модель податкової децентралізації поки що не досягла такого рівня зрілості. Основним джерелом наповнення місцевих бюджетів залишається ПДФО, який формує центрально, що обмежує можливості громад впливати на власну податкову базу. Додатковим викликом стало вилучення з 2024 року військового ПДФО, яке призвело до зменшення

фінансової незалежності територіальних громад та посилило їхню залежність від державних трансфертів.

У країнах ЄС надмірна концентрація місцевих бюджетів на одному податковому джерелі вважається ризикованою. Тому муніципалітети активно формують диверсифіковану систему доходів, що включає податки на нерухомість і майно, збори за землю, податки на комерційну діяльність, туристичні збори, транспортні податки та інші цільові надходження. Саме різноманітність джерел доходів забезпечує стійкість фінансових систем громад та дозволяє більш ефективно реагувати на економічні виклики.

У порівнянні з європейськими державами, Україні ще належить розширити спектр місцевих податків, удосконалити механізми адміністрування та посилити фінансову автономію громад, що підвищить їх податковий потенціал і сприятиме сталому місцевому розвитку.

Важливою характеристикою європейської моделі управління податковим потенціалом є системність та комплексність підходів до його оцінювання. У таких країнах, як Нідерланди, Данія, Швеція та Фінляндія, використовуються спеціалізовані методики аналізу фіскальної спроможності муніципалітетів. Ці методики включають широкий спектр показників: демографічну ситуацію, рівень економічної активності, інвестиційну привабливість територій, обсяги майнової бази, ділову активність та інші ключові параметри. Такий підхід дозволяє точно визначати бюджетні потреби, розраховувати обсяг міжбюджетних трансфертів, прогнозувати динаміку доходів та формувати ефективну податкову політику на місцевому рівні.

Україна поступово рухається у напрямі запровадження подібних інструментів. У межах реформи децентралізації запроваджено стандартизовані підходи до оцінювання фінансової спроможності громад, розроблені за підтримки Програми «ULEAD з Європою». Проте існуюча методологія поки що не охоплює повного набору показників, які комплексно відображають податковий потенціал територій. Розширення цієї методики з урахуванням

досвіду країн ЄС може суттєво підвищити якість фінансового планування та управління місцевими бюджетами.

Однією з ключових тенденцій у фінансових системах європейських країн є активне використання податкових інструментів для стимулювання розвитку територій. У Німеччині та Італії муніципалітети змінюють ставки податку на нерухомість залежно від типу будівництва та економічної активності. У Франції місцева влада підтримує малий бізнес, знижуючи ставки окремих місцевих зборів. У Польщі громади застосовують податкові пільги для компаній, що створюють нові робочі місця. Такі інструменти не зменшують податкового потенціалу — навпаки, вони сприяють його розширенню через підвищення ділової активності та збільшення податкової бази.

Для України впровадження подібних стимулюючих механізмів є особливо актуальним на деокупованих територіях та в громадах, що зазнали значних руйнувань унаслідок бойових дій. Податкові стимули, спрямовані на відбудову житлової інфраструктури, відновлення виробничих потужностей, підтримку малого та середнього бізнесу, можуть забезпечити поступове зростання податкових надходжень у середньостроковій перспективі. Водночас надзвичайно важливо зберегти баланс між заходами стимулювання та фіскальною стійкістю, щоб тимчасові податкові поступки не призвели до фінансових дисбалансів у місцевих бюджетах.

Окремої уваги потребує цифровізація податкових процесів. Країни Європейського Союзу демонструють значні успіхи у впровадженні електронних систем адміністрування податків, інтеграції реєстрів, імплементації електронного декларування та автоматизованому обміні інформацією між контролюючими органами. Естонія, Данія та Литва є прикладами того, як цифровізація дозволяє зменшити податкову заборгованість, підвищити прозорість системи та покращити ефективність контролю.

В Україні процес цифрової трансформації у сфері оподаткування вже триває, однак потребує подальшого розвитку: модернізації інформаційних

систем, узгодження процедур із європейськими стандартами та розширення спектра електронних послуг. Це стане важливою умовою для підвищення податкового потенціалу громад та вдосконалення управління місцевими фінансами.

Узагальнюючи досвід країн Європейського Союзу, можна сказати, що ефективне створення податкового потенціалу місцевих бюджетів ґрунтується на трьох основних елементах: високому рівні податкової автономії, глибокій цифровізації фіскальних процесів та системному підході до планування доходів. Інтеграція цих підходів в українську практику допоможе збільшити фінансову незалежність громад, підвищити привабливість територій для інвестування та створити стійку модель розвитку в умовах війни та після неї.

Висновки до 2 розділу

Проведений моніторинг і аналітичне дослідження показників податкового потенціалу територіальних громад України дозволили сформуванню низку важливих узагальнень щодо його стану, динаміки та ключових факторів впливу в умовах воєнного стану та повоєнних трансформацій.

1. Податковий потенціал громад зазнає суттєвих коливань залежно від воєнної ситуації.

Результати аналізу показали значну диференціацію у виконанні планових показників доходів між громадами, що зазнали бойових дій, тимчасової окупації, деокупації, та громадами, які залишались у відносно безпечних умовах. Найнижчі показники доходів спостерігаються саме в зонах бойових дій та окупації, тоді як території, на які війна вплинула менше, демонструють стабільне перевиконання планів.

2. Провідну роль у структурі доходів місцевих бюджетів продовжує відігравати ПДФО.

У 2021–2023 роках частка податку на доходи фізичних осіб залишалася домінантною, а в окремі періоди навіть зростала за рахунок підвищення грошового забезпечення військових. Проте з 2024 року тенденція змінилася через вилучення військового ПДФО з місцевих бюджетів, що суттєво впливає на фінансову автономію громад.

3. Зростає значення майнових податків.

Плата за землю та податок на нерухоме майно демонструють стабільне й прогнозоване зростання. За розрахунками Міністерства фінансів, саме ці податки стають новими опорними джерелами доходів громад у 2024–2027 роках, що свідчить про поступову диверсифікацію дохідної бази місцевих бюджетів.

4. Економічні, демографічні та інституційні фактори суттєво формують податковий потенціал територій.

Динаміка податкових надходжень відображає різний рівень ділової активності, структуру економіки, стан зайнятості, міграційні процеси, рівень тінізації економіки та ефективність податкового адміністрування. Громади з розвинутою інфраструктурою, активним підприємництвом і кращою інституційною спроможністю демонструють вищий податковий потенціал.

5. Значна частина громад має низький або критичний рівень фінансової спроможності.

Згідно з методологією Програми «ULEAD з Європою», понад 30% громад перебувають у зоні ризику. Це вимагає удосконалення методів оцінювання податкового потенціалу, таргетованої державної підтримки та розробки індивідуальних стратегій розвитку для таких територій.

6. Європейський досвід підтверджує ефективність гнучких податкових інструментів.

Порівняльний аналіз показує, що муніципалітети ЄС активно застосовують диференційовані ставки, стимулюючі податкові режими, цільові пільги та цифрові системи контролю. Усі ці механізми сприяють зростанню податкової бази, а не її скороченню. Для України такий підхід може бути надзвичайно ефективним, особливо на деокупованих та постраждалих територіях.

7. Цифровізація є критично важливим фактором зміцнення податкового потенціалу.

Автоматизація процесів, інтеграція реєстрів, електронні сервіси, аналітичні системи моніторингу та прогнозування дозволяють зменшити обсяги тінізації, підвищити якість податкового адміністрування та забезпечити більшу прозорість бюджетних процесів.

8. Податковий потенціал стає ключовою передумовою економічної стійкості громад.

В умовах війни податкові надходження перетворилися на головне джерело фінансової автономії територіальних громад. Від здатності місцевої влади формувати, утримувати та збільшувати податковий потенціал залежить

можливість забезпечувати базові публічні послуги, здійснювати відбудову та підтримувати соціально-економічний розвиток.

Моніторинг факторів і аналіз показників податкового потенціалу місцевих бюджетів доводять, що розвиток громад уже неможливо забезпечити без системного управління податковими ресурсами. Підвищення податкового потенціалу має ґрунтуватися на комплексних підходах: удосконаленні адміністрування, цифровізації, стимулюванні економічної активності, застосуванні європейських практик та посиленні інституційної спроможності громад.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ВОЄННОГО ЧАСУ

Сучасний стан розвитку теорії податкового потенціалу створює підґрунтя для більш точного та обґрунтованого оцінювання фіскальних можливостей держави, регіонів та територіальних громад. Це має ключове значення для прогнозування доходів місцевих бюджетів, формування податкової політики та розроблення ефективних механізмів міжбюджетного регулювання. У майбутньому подальший прогрес теоретичних підходів, ймовірно, буде пов'язаний із врахуванням нових економічних реалій: масштабної цифровізації, глобальної конкуренції за податкову базу, розвитку електронної комерції та зростання мобільності капіталів. Вдосконалення аналітичних моделей повинно забезпечити більш точне визначення податкового потенціалу та оптимальних шляхів його реалізації в практиці фінансового управління.

Одним із вагомих викликів глобалізованої економіки є здатність держави адаптувати свій податковий потенціал до міжнародних стандартів і світових правил гри. Використання кращих міжнародних практик, активна участь у глобальних податкових ініціативах, укладання угод для уникнення подвійного оподаткування, а також посилення боротьби з ухиленням від сплати податків — усе це формує важливий вектор розвитку сучасної податкової політики. Такий підхід дозволяє країнам підвищувати прозорість, зміцнювати бюджетну дисципліну та забезпечувати конкурентоспроможність на світовому ринку.

Наочним прикладом успішної імплементації цифрових рішень у сфері державного управління є досвід Сінгапуру. Країна посіла друге місце у рейтингу «Accenture» з електронного уряду в 2000–2002 роках і продовжує залишатися глобальним лідером у цифровізації державних послуг. Концепція «Багато агентств — один уряд» спрямована на створення єдиного інтегрованого середовища, у якому користувач отримує комплексні послуги незалежно від кількості залучених установ. Запуск у 2000 році Плану дій з електронного

уряду став переломним моментом — він забезпечив модернізацію державного сектору та підвищив ефективність взаємодії між громадянами, бізнесом і державою [31].

Важливим напрямом сучасних реформ є впровадження технологій Big Data у роботі податкових органів. У багатьох країнах ці технології вже стали потужним інструментом боротьби з ухиленням від оподаткування, оскільки дають змогу аналізувати великі масиви інформації, виявляти ризикові операції, автоматизувати перевірки та знижувати рівень податкових правопорушень. Використання Big Data значно підвищує ефективність контролюючих органів і водночас сприяє формуванню прозорого та справедливого податкового середовища.

Технології Big Data у сфері інформаційної безпеки відкривають можливість формувати значно детальнішу та водночас більш цілісну картину загроз. Завдяки аналізу великих масивів даних — від технічного стану обладнання до характеристик мережевого трафіку — організації можуть швидше виявляти атаки та ефективніше реагувати на кіберзагрози [21].

У науковій праці Н. Цибульник, І. Задої, І. Курбатової та Ю. Мех наголошено, що «в українському суспільстві зростає інтерес до впровадження електронного урядування у державну систему» [24]. Розуміння неможливості ефективної роботи публічних інституцій без сучасних цифрових інструментів, які забезпечують дистанційне надання адміністративних послуг, зокрема через електронне урядування, стає визначальним елементом розвитку державного управління.

Розвиток теорії податкового потенціалу все тісніше пов'язується з упровадженням ефективних механізмів податкового комплаєнсу, які забезпечують дотримання платниками податків установлених правил та водночас зміцнюють довіру між державою та бізнесом. Комплаєнс-контроль виконує не лише функцію перевірки достовірності податкових декларацій — він формує культуру відповідального оподаткування, мінімізує ризики та підвищує прозорість взаємодії між учасниками податкових відносин.

Наведена у працях О. Осаволюка класифікація податкових ризиків охоплює п'ять зон:

- * безризикову, коли легальна діяльність практично усуває податкові загрози;

- * з мінімальними ризиками, що пов'язані з незначними порушеннями та штрафними санкціями;

- * зону підвищеного ризику, де можливі втрати пов'язані з недоліками в договірних відносинах;

- * критичну зону, де існує ризик втрати прибутку та недоотримання доходів;

- * неприпустиму зону, яка може призвести до банкрутства через значні податкові санкції [23].

Важливо виокремити ключові ефекти інтеграції комплаєнс-контролю в оновлену систему управління податковими ризиками держави, орієнтовану на зміцнення фінансової спроможності територіальних громад:

1. Покращення бізнес-середовища, оскільки прозорі правила зменшують невизначеність для підприємств.

2. Зменшення адміністративного тиску завдяки оптимізації перевірок та фокусуванню уваги на ризикових платниках.

3. Зростання відповідальності платників, адже високоризикові суб'єкти перебуватимуть під посиленням наглядом ДПС України [20].

4. Ефективніше управління ресурсами, що дозволяє податковим органам концентруватися на дійсно проблемних напрямках.

5. Гармонізація з міжнародними стандартами, що важливо у контексті євроінтеграції.

6. Модернізація взаємодії з фіскальними інституціями, що передбачає прозорі та зрозумілі механізми контролю ризиків для громад і бізнесу.

Очікується, що впровадження сучасної системи управління податковими ризиками забезпечить градацію заходів реагування — від попередження платників про ризикову поведінку з можливістю добровільного виправлення

помилку до застосування примусових заходів щодо тих, хто систематично порушує законодавство [20].

Віцепрем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій — Міністр цифрової трансформації М. Федоров підкреслив, що стратегія цифровізації ДПС є правильною і за умови її ефективної реалізації здатна забезпечити створення однієї з найкращих податкових служб у Європі [26].

Окремої уваги заслуговує ініціатива впровадження в Україні моделі «клубу білого бізнесу» — механізму добровільного партнерства між податковими органами та підприємствами, що дотримуються високих стандартів прозорості. Така модель передбачає введення посади комплаєнс-менеджера, відповідального за взаємодію з платниками та мінімізацію податкових ризиків. Міжнародний досвід країн, що вже застосовують подібний підхід (Нідерланди, Австралія, США, Ірландія, Південна Корея, Ізраїль тощо), доводить його ефективність.

Водночас українська адаптація цієї моделі потребує врахування ризиків:

- * можливого перевантаження податкової служби через високий попит на участь у програмі;

- * різних трактувань прозорості та ризиковості платників, що може спричинити конфліктні ситуації.

Тому доцільним є поступове впровадження, наприклад, шляхом першочергового застосування до великих платників податків.

Таким чином, підвищення реалістичності та прагматичності процесу нарощування податкового потенціалу місцевих бюджетів в Україні потребує комплексної модернізації підходів і впровадження сучасних управлінських рішень. До ключових заходів, які можуть забезпечити якісний прорив у цій сфері, належать:

- 1) Автоматизація обліку об'єктів оподаткування.

Місцеві громади мають можливість використовувати досвід країн Європейського Союзу [8] та впроваджувати інноваційні технології, зокрема штучний інтелект (ШІ), для аерофотозйомки та виявлення незареєстрованих

об'єктів нерухомості й земельних ділянок. Алгоритми здатні визначати новобудови, реконструкції чи інші зміни у майнових активах, що впливають на податкові зобов'язання. Це особливо актуально у великих містах і курортно-рекреаційних зонах. Такий підхід дозволяє збільшувати надходження від податку на майно не шляхом підвищення ставок, а за рахунок об'єктивного та повного врахування активів, які раніше не були включені до податкової бази.

2) Прогнозування податкових надходжень на основі ШІ.

Сучасні моделі машинного навчання можуть значно оптимізувати бюджетне планування, аналізуючи економічні тренди, зміни в базах оподаткування та історичні дані про надходження. Прогнозування ПДФО, єдиного податку чи плати за землю з урахуванням бізнес-активності, демографічних зрушень і змін у законодавстві дозволить громадам формувати реалістичні бюджети. Подібні підходи уже використовуються в ЄС — наприклад, австрійський центр «Forecast Analytics» аналізує мільйони транзакцій за допомогою ШІ для виявлення ризиків та оптимізації системи податкових перевірок.

3) Підвищення ефективності податкового контролю та моніторингу фіскальних ризиків.

Ефект від цих заходів можливий лише за умов створення бар'єрів для ухилення від сплати податків, обмеження надмірного використання пільг та застосування належних методів справедливого розподілу бюджетних ресурсів. Ефективний контроль формує фінансову дисципліну й забезпечує стійкість доходів громад.

4) Посилення інституційної взаємодії у сфері податкового стимулювання підприємництва.

Податкова політика має сприяти розвитку місцевої інфраструктури, залученню інвестицій і підтримці бізнесу. Надання пільг, зниження ставок окремих податків або спрощення умов ведення діяльності можуть активізувати підприємницьку активність, що, у свою чергу, сприятиме зростанню доходів бюджетів.

5) Дотримання принципів нейтральності, справедливості та публічності при управлінні податками.

Реформування податкового механізму має ґрунтуватися на економічній ефективності, стабільності і прозорості, що наближує Україну до європейських стандартів оподаткування. Чіткі правила, відкритість та передбачуваність підвищують довіру платників та покращують якість адміністрування.

6) Удосконалення інформаційно-комунікаційного забезпечення податкового адміністрування.

Впровадження цифрових сервісів, інтегрованих реєстрів та автоматизованих платформ підвищує точність обліку, прискорює процедури та мінімізує корупційні ризики. Світовий досвід свідчить, що цифровізація є одним із найефективніших шляхів збільшення податкового потенціалу.

7) Раціональне використання майнових ресурсів громади.

Ефективне управління комунальними об'єктами — оренда, продаж на відкритих аукціонах, залучення землі до інвестиційних проєктів, впорядкування реєстрації нерухомості — створюють додаткові стабільні джерела доходів і сприяють розвитку місцевої економіки.

8) Розвиток інвестиційного та інноваційного потенціалу регіону.

Створення індустріальних парків, технопарків, бізнес-інкубаторів та інноваційних хабів потребує координації між державними та місцевими органами влади. Впорядкована фіскальна політика може виступати ключовим детермінантом зростання реальних інвестицій і впровадження інноваційних продуктів, що посилює економічну стійкість громад.

Суспільний добробут, що формується на основі якісної й адекватної політики у сфері місцевих фінансів, визначається не лише досконалістю моделі оподаткування, а й здатністю фінансової системи адміністративно-територіальних одиниць адаптуватися до економічних циклів, ризиків та викликів сучасності. Реалістична оцінка податкоспроможності територіальних громад виступає ключовою передумовою підвищення ефективності податкової

системи держави, особливо в умовах воєнного стану, коли зростають загрози фіскальній безпеці та зменшується прогнозованість економічної динаміки.

Модернізація податкового потенціалу місцевих бюджетів вимагає одночасного поєднання цифрових технологій, сучасних механізмів контролю та фундаментальних принципів Європейського Союзу — прозорості, підзвітності, справедливості. Застосування цих принципів означає, що кожне податкове рішення має бути підкріплене аналізом економічного ефекту, соціальних наслідків та впливу на розвиток бізнесу в громаді. Стратегічне фінансове планування, засноване на середньо- та довгострокових прогнозах, дозволяє сформувати стійку податкову базу та забезпечити баланс між потребами бюджету та можливостями економіки.

Особливе значення має підтримка підприємництва — головного джерела формування місцевих податків. Європейський досвід підтверджує ефективність комплексних механізмів стимулювання МСП: податкових знижок, субсидій, грантових програм. Для України такі підходи можуть стати інструментом відновлення економічної активності, особливо в регіонах зі значним спадом населення або в громадах, що постраждали від бойових дій. Гнучка система місцевих податкових стимулів сприятиме залученню інвестицій та формуванню нових робочих місць.

Центральним елементом модернізації податкового адміністрування є цифровізація. Використання інформаційних систем, аналітичних платформ та технологій Big Data дає можливість виявляти порушення, прогнозувати обсяги податкових надходжень, аналізувати поведінку платників та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Практика Нідерландів, Австрії, Швеції доводить, що автоматизація податкових процесів значно зменшує податкові ризики, підвищує рівень комплаєнсу та знижує адміністративні витрати. Для України впровадження таких рішень є не лише актуальним, а й стратегічно необхідним.

Вагому роль відіграє розвиток інституційної взаємодії в системі податкового регулювання. Європейський досвід показує, що синхронізована

робота місцевих, регіональних та центральних органів влади дозволяє оптимізувати процеси адміністрування податків, підвищує їх збирання та сприяє превентивному виявленню ризиків. Для України це означає необхідність побудови ефективної системи обміну даними між органами місцевого самоврядування, ДПС, фінансовими установами та представниками бізнесу. Така модель не лише знижує регуляторний тиск на підприємства, а й формує більш точну та передбачувану систему доходів місцевих бюджетів.

Невід'ємною складовою сучасної податкової політики є її соціальна орієнтованість. Забезпечення балансу між фіскальною ефективністю та соціальною справедливістю передбачає впровадження прогресивних механізмів оподаткування, підтримку вразливих груп населення та розвиток соціально важливих підприємств. Європейські підходи до моніторингу бюджетних потоків і контролю за їх використанням можуть стати орієнтиром для українських громад у забезпеченні прозорості та публічності фінансових рішень.

Запровадження системи відкритих бюджетів і регулярне звітування перед громадянами посилюють довіру населення до місцевої влади, сприяють формуванню культури відповідального платника податків та забезпечують стійкість соціально-економічного розвитку на місцях.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що модернізація податкового потенціалу територіальних громад — це багатовимірний процес, що поєднує технологічні інновації, інституційну співпрацю, стратегічне планування та соціальну орієнтацію фінансової політики. Реалізація таких підходів дасть змогу Україні сформувати стійку, сучасну та ефективну систему місцевого оподаткування, здатну забезпечити економічний розвиток і соціальну стабільність навіть у складних умовах воєнного часу.

Ще одним перспективним шляхом модернізації є запровадження інтегрованих моделей прогнозування та аналітики. Використання сучасних інструментів бізнес-аналітики дає змогу оцінювати вплив змін у податковому законодавстві на доходи місцевих бюджетів, виявляти ризики недоотримання

надходжень та розробляти сценарії вдосконалення податкових стратегій. Наприклад, у країнах ЄС застосовуються моделі, які аналізують як макроекономічні, так і локальні показники, включно з динамікою ринку праці, рівнем зайнятості, обсягом виробництва та інвестиційною активністю. Для України подібні підходи дадуть змогу передбачати фінансовий стан територіальних громад у кризових умовах і приймати оперативні управлінські рішення, спрямовані на підвищення податкової спроможності та забезпечення фінансової стабільності.

Особливу увагу слід приділяти модернізації податкового контролю за майновими ресурсами громад. Використання технологій дистанційного моніторингу, геоінформаційних систем та електронних кадастрових платформ дає змогу відстежувати об'єкти нерухомості та земельні ділянки, своєчасно оновлювати бази даних та забезпечувати справедливе оподаткування. Європейський досвід показує, що прозора система обліку та оцінки майна сприяє збільшенню доходів місцевих бюджетів без підвищення податкових ставок, а також стимулює легальну підприємницьку діяльність.

Важливим напрямом модернізації є впровадження механізмів стимулювання інвестиційної та інноваційної активності на рівні територіальних громад. Розвиток індустріальних парків, бізнес-інкубаторів та кластерних структур дозволяє створювати сприятливе середовище для підприємництва, залучати іноземні та внутрішні інвестиції, збільшувати кількість робочих місць та, як наслідок, нарощувати податкові надходження. Європейські країни активно використовують податкові преференції та інвестиційні стимули для таких структур, що дозволяє підвищувати ефективність використання бюджетних ресурсів та забезпечувати сталий розвиток територій.

Нарешті, інтеграція європейських пріоритетів у сфері податкового адміністрування передбачає створення системи моніторингу та оцінки дієвості податкової політики. Вона включає періодичний аналіз впливу податкових змін на економічну активність, надходження до бюджетів та соціальні показники, а також оцінку відповідності місцевих податкових ініціатив європейським

стандартам. Для українських територіальних громад це означає розробку методик оцінювання ефективності використання податкових ресурсів, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо підвищення податкового потенціалу та забезпечення фінансової стабільності у складних економічних і безпекових умовах.

Висновки до 3 розділу

Узагальнення проведеного дослідження дає змогу стверджувати, що модернізація податкового потенціалу місцевих бюджетів в умовах воєнних ризиків є необхідною передумовою забезпечення фінансової стійкості територіальних громад та їх здатності виконувати ключові соціально-економічні функції. Війна створила нову конфігурацію викликів, яка охоплює зниження ділової активності, переміщення населення, руйнування інфраструктури, втрату податкової бази та зростання потреб у бюджетних видатках. За таких умов традиційні механізми адміністрування податків виявляються недостатніми, що актуалізує потребу у впровадженні інноваційних, цифрових та інституційно узгоджених рішень.

По-перше, центральним напрямом модернізації є цифровізація податкових процесів. Використання технологій штучного інтелекту, геоінформаційних систем, електронних кадастрів та інструментів Big Data дозволяє підвищити точність обліку майнових ресурсів, виявити приховані об'єкти оподаткування, покращити прогнозування надходжень та мінімізувати ризики ухилення від сплати податків. Цифрові рішення забезпечують прозорість, зменшення адміністративного навантаження та підвищення довіри громадян і бізнесу.

По-друге, стратегічним ресурсом посилення податкового потенціалу є розвиток інституційної спроможності громад. Формування ефективних механізмів взаємодії між місцевими органами влади, Державною податковою службою, фінансовими підрозділами та бізнес-спільнотою створює передумови для узгодженого контролю, своєчасного обміну даними та оптимізації процесів адміністрування податків. Така координація є критично важливою для реагування на ризики, які виникають у воєнний час.

По-третє, важливою складовою модернізації є застосування інструментів податкового стимулювання підприємницької активності, інновацій та інвестицій. Умови воєнної економіки потребують створення гнучких і

адаптивних податкових механізмів, які підтримують малий і середній бізнес, сприяють відновленню виробничої бази, стимулюють створення нових робочих місць та розширюють податкову базу. Досвід країн ЄС підтверджує, що саме такі заходи забезпечують довгострокове зростання податкових надходжень без збільшення ставок.

По-четверте, особливого значення набуває модернізація податкового контролю та управління фіскальними ризиками. Запровадження систем комплаєнс-контролю, ризикоорієнтованих підходів до перевірок та інструментів попереднього аналізу порушень дозволяє підвищити результативність фіскального нагляду, скерувати ресурси на роботу з ризиковими платниками та створити передумови для добровільного дотримання податкових норм.

По-п'яте, модернізація податкової системи в умовах війни неможлива без впровадження принципів прозорості, підзвітності та соціальної орієнтації. Відкритість бюджетних процесів, регулярне звітування органів місцевого самоврядування та оцінювання ефективності використання податкових ресурсів підвищують довіру населення до влади і сприяють формуванню культури відповідального платника податків.

У цілому запропоновані напрями модернізації дозволяють не лише реагувати на ризики воєнного часу, а й формувати фундамент для післявоєнного відновлення країни. Комплексна цифровізація, розбудова інституційної спроможності, стимулювання інвестицій, посилення податкового контролю та впровадження європейських стандартів управління фінансами створюють умови для сталого розвитку територіальних громад і зміцнення їх фіскальної автономії. Реалізація таких заходів дозволить Україні перейти до більш ефективної, сучасної та стійкої моделі місцевого фінансового управління.

ВИСНОВКИ

Актуальність дослідження податкового потенціалу місцевих бюджетів у сучасних умовах обумовлена низкою визначальних чинників. Передусім податки залишаються основним джерелом формування доходів місцевих фінансів, і їхнє скорочення може призвести до нестачі ресурсів для фінансування соціальних програм, підтримки критичної інфраструктури та реалізації заходів із відновлення територій. Крім того, дійсний воєнний стан в Україні вимагає впровадження нових підходів до управління бюджетними ресурсами, які спираються на передовий міжнародний досвід, включають антикризові механізми та враховують потребу економічного відновлення після завершення бойових дій. Позитивний досвід країн Європейського Союзу демонструє, що ефективне управління місцевими фінансами можливе навіть у складних умовах за умови застосування сучасних технологій податкового адміністрування та раціонального підходу до фіскальної політики.

На нашу думку, перспективними напрямками підвищення податкового потенціалу місцевих бюджетів України, які базуються на покращенні адміністрування місцевих податків і зборів та спрямовані на розвиток територіальних громад, є такі:

1. Посилення ролі місцевих податків і зборів у структурі доходів громад

Розширення фіскальної бази й збільшення податкових повноважень громад сприятиме їхній фінансовій автономії та дозволить забезпечити належну якість послуг, які вони надають жителям.

2. Диверсифікація інструментів впливу органів місцевого самоврядування на адміністрування податків

В умовах децентралізації громади повинні розширювати свої можливості щодо обліку платників, моніторингу та контролю за своєчасністю сплати місцевих податків.

3. Комплексне вдосконалення механізмів оподаткування нерухомого майна

Удосконалення законодавчої, інституційної та інформаційної бази для справедливого й ефективного оподаткування нерухомості — крок до наближення до

європейських практик Польщі, Німеччини, Франції, Нідерландів та Великої Британії.

4. Формування узгоджених методичних підходів до адміністрування місцевих податків

Необхідно розробити прозорі та збалансовані механізми, які враховуватимуть інтереси всіх зацікавлених сторін — органів влади, бізнесу та громадян.

5. Розширення податкової бази громади

Це передбачає залучення нових підприємств, стимулювання інвесторів, підтримку малого й середнього бізнесу, легалізацію тіньової зайнятості та актуалізацію даних про платників.

6. Цифровізація процесів адміністрування податків і зборів

Впровадження автоматизованих систем обліку, електронних платіжних платформ, блокчейн-технологій для прозорості транзакцій, а також використання Big Data для прогнозування надходжень дозволить значно підвищити ефективність податкового менеджменту та мінімізувати податкові ризики.

7. Раціональне використання майнових ресурсів громади

Ефективне управління комунальним майном — його оренда, продаж за конкурентними процедурами, залучення землі у бізнес-проекти та інвестиційні ініціативи — посилює фінансовий потенціал територій.

8. Розвиток індустріальних парків, бізнес-інкубаторів та інших інноваційних інфраструктур

Такі інституції створюють нові можливості для бізнесу і робочі місця, що у перспективі збільшує податкову базу громади.

Окремої уваги заслуговує запровадження системи податкового комплаєнс-контролю. Її реалізація здатна підняти взаємини між платниками податків, органами місцевого самоврядування та фіскальними установами на новий рівень — рівень довіри, партнерства та прозорості. Завдяки комплаєнс-підходу платники отримують можливість уникати поширених помилок, а громади — оперативно виявляти податкові ризики та запобігати фіскальним втратам. Така система сприятиме

стабільному забезпеченню пріоритетних видатків бюджету та підвищенню податкової безпеки територій.

Таким чином, аналіз сучасних тенденцій підтверджує: податковий потенціал громади значною мірою залежить від структури її економіки та рівня розвитку підприємництва. Громади з активною економічною інфраструктурою, широкою присутністю малого й середнього бізнесу та достатнім рівнем зайнятості значно швидше відновлюють податкову базу після кризових впливів. Це ще раз доводить, що стимулювання економічної активності — один із ключових чинників підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів, особливо в умовах воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bird R. M., Vaillancourt F. Perspectives on Fiscal Federalism. The World Bank Washington, DC, 2006. 280 p.
2. Boadway R., Shah A. Intergovernmental Fiscal Transfers: Principles and Practice. Washington, DC: World Bank, 2006. 572 p.
3. Chugunov I. Y., Pasichnyi M. D. Fiscal policy for economic development. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 54–61.
4. Desyatnyuk O., Tkachyk F., Sachenko S., Severynenko D., Novosad I. Dynamics of Tax Revenue Growth in Ensuring Regional Development Using Machine Learning. Proceedings of the 1st International Workshop on Advanced Applied Information Technologies (AdvAIT-2024) with CEUR-WS. Khmelnytskyi, Ukraine, December 5, 2024. P. 162-171.
5. Evans M., Zimmermann A. Subsidiarity and Federalism: A Case Study of the Australian Constitution and Its Interpretation. *Global Perspectives on Subsidiarity*. 2014. № 11. P. 185–206.
6. Keynes, J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. Macmillan Cambridge University Press. London, 1936. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf
7. McNabb K., Abramovsky L., Hart T. (2024) The problem with tax potential estimates – key considerations to develop sustainable tax systems. The center for tax analysis in developing countries. URL: <https://www.taxdev.org/news-events/problem-tax-potential-estimates-key-considerations-develop-sustainable-tax-systems>
8. Rizzo A., Hassan G. Addressing the Use of AI by EU Tax Authorities: Towards a Common Framework of Taxpayer Protection. *European Taxation*. 2025, vol. 65, no. 1.
9. Tannenwald R. The Representative Tax System – Tax Capacity and Tax Effort in the Ocean State. URL: <http://www.ripec.com/rts2k.html>.
10. Tanzi V. Fiscal policies in economies in transition. Washington DC: International Monetary Fund, 2004. 359 p.

11. Божкова В.В., Есманов О.М. Систематизація методів оцінки податкового потенціалу промислових підприємств. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. № 31 (20), т. 2. С. 30–34.
12. Вінницька О.А., Бержанір І.А. Принципи формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації. *Економічні горизонти*. 2017. № 2 (3). С. 47–52.
13. Вплив війни на бюджети територіальних громад. Аналітичне дослідження показників бюджетів за 2021–2023 роки 60 територіальних громад партнерів Програми USAID DOBRE у 10 областях України /Під редакцією Т. Паутової. К.: «Поліграф плюс», 2024. 116 с.
14. Грановська І.В., Макачук І.М., Грановський О.С. Аналіз податкових надходжень до місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 2 (132). С. 71–77.
15. Греца Я.В. Значення принципу стабільності податкового законодавства для здійснення ефективного податкового планування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2011. Вип. 16. С. 188–190
16. Дем'янишин В.Г., Ткачик Ф.П., Сіщук М.П. Прагматизм формування та посилення фіскального потенціалу місцевих бюджетів в Україні. *Економічний аналіз*. 2024. Том. 34, № 3. С. 274–285.
17. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>
18. Звіт про оцінку фінансової спроможності територіальних громад за підсумками 2023 року. Децентралізація. URL: <https://decentralization.ua/news/17881>
19. Канєва Т.В., Рубан М.О. Оцінювання податкового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 191–200

20. Крупка М.І., Ткачик Ф.П. Податковий комплаєнс як інструмент посилення фіскального потенціалу державного та місцевих бюджетів. *Інноваційна економіка*. 2024. № 3. С. 103–109.
21. Мінакова В., Шіковець К. Актуальність використання моделі Big Data в бізнес-процесах. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 10. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/152.pdf.
22. Олексій М.Ф. Податковий потенціал регіону: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія Економіка*. 2024. Вип. 1 (63). С. 112–115
23. Осаволук О.О. Податковий комплаєнс: теоретичні аспекти та законодавче закріплення. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 3. С. 58–62.
24. Павліха Н.В., Цимбалюк І.О. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 3(23). С. 136–142.
25. Пасічний М.Д. Фіскальна результативність податкової системи України. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 3. С. 116–130
26. Південне міжрегіональне управління ДПС по роботі з великими платниками податків. *Єдиний державний веб-портал електронних послуг*. URL: https://svp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/829962.html?utm_source=chatgpt.com.
27. Про затвердження переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії, або тимчасово окупованих рф : Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>
28. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

29. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 р. № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2024-%D0%BF#Text>
30. Назаркевич І.Б. Розвиток місцевих бюджетів в умовах війни (на прикладі Львівської області). *Фінансовий простір*. 2023. № 3 (51). С. 50–59.
31. Руснак А. Зарубіжний досвід використання сучасних технологій управління людськими ресурсами у сфері державної служби. *Аспекти публічного управління*. 2024.
32. Сітшаєва Л.З. Економічна сутність категорії «податковий потенціал». *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 244. С. 184–188.
33. Тарангул Л.Л., Горленко І.О., Скоромцова Т.О. Методологічні засади податкового планування у розрізі регіонів. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2009. № 3 (46). С. 85-91.
34. Ткачик Ф.П. Податковий потенціал місцевих бюджетів: концептуальні основи та напрями модернізації. *Економічний аналіз*. 2025. № 1. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/issue/view/91>.
35. Цимбалюк І.О., Антонюк Д.А., Карлін М.І. Проблематика оцінки податкового потенціалу регіону як іманентної складової фіскального простору. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1348>
36. Шавло І.А. Основні напрями вдосконалення системи адміністрування податків в Україні. URL: <https://www.ndifp.com/1129/>
37. Юрій С.І., Крисоватий А.І., Кошук Т.В. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні : моногр. Тернопіль : Вид-во ТНЕУ, 2010. 292 с.
38. Ясенова І. Б. Податковий потенціал регіону в умовах інноваційного розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 580–583.